

AKADEMİ MECMÛASI

Halil AÇIKGÖZ

Sâmiha AYVERDİ

Hayri BİLECİK

Mehmet DEMİRCİ

Abdullah DERVİŞOĞLU

Münir ERTEN

Fethi GEMUHLUOĞLU

Hasan KOLCU

Mustafa ÖZKAN

Ersin ÖZARSLAN

Yılmaz SOYER

YIL : 16

EKİM 1987

SAYI : 4

AKADEMİ MECMUASI

Yıl: **16**

Ekim 1987

Sayı: **4**

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI, üç ayda bir çıkar,
akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sâhibi
İLHAN AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü :
Sait BAŞER

Fiyatı 1500 TL., 1988 yılı abone bedeli 6000 TL. dir. Dış ülke-
lerden bâzılarının abone bedelleri ise, posta ücretleri dâhil;
Almanya için : 25 Alman Markı; A.B.D. için : 10 A.B.D. Doları;
Fransa için : 70 Fransız Frangı; İngiltere için : 8 Sterlin ve Suu-
di Arabistan için de : 30 S. Arabistan Riyali'dir. (*Abonelerin
değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur*). İlân ve reklâm,
milli kültürümüze hizmet eden müesseseler'den alınır.

Adres : Yeniçeriler Caddesi, Nu. 43, Çarşıkapı - İstanbul
P. K. 107 Bâyezid Tel : 522 95 17

BASILDIĞI YER : ÖZAL MATBAASI — İstanbul

İÇİNDEKİLER

Dokuz Kürklü Âşır Efendi	Sâmiha Ayverdi	5
Okumak	Hayri Bilecik	7
Fethi Gemuhluoğlu'nun Aziz Hâtırası İçin Kıt'alar (Şiir)	Abdullah Dervişoğlu	10
Fethi Gemuhluoğlu İçin İki Hâtıra	Abdullah Dervişoğlu	11
Yeniden Bir Merhabâ	Fethi Gemuhluoğlu	13
Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devresinde Mutasavvıfların Roller	Yrd. Doç. Dr. M. Demirci	16
Cinâni : Hayâtı ve Eserleri	Dr. Mustafa Özkan	25
Yenileşme, Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Modernleşme, Tekâmül, Terakki Hareketleri İçinde (1800-1875) Gazetenin Rolü	Ersin Özarslan	50
Diyarbakır'ın Yetiştirdiği Ünlüler	Münir Erten	55
İki Edebiyat, Bir Motif	Halil Açıkgöz	63
Sükût Mevsimi (Şiir)	Yılmaz Soyer	71
Saraybosna-Başçarşı Toponomisinde Kullanılan İki Ek	Hasan Kolcu	72

Aziz okuyucu,

Mecmûamız, neşir hayâtının 17. senesine girerken, Türkiye şartlarında, bir dergi için fevkalâde addolunacak bir seviye ve istikrarlı bir çizgi tutturmuştur. Bu başarıda siz muhterem okuyucularımızın, bilhassa abonelerimizin mühim payı vardır.

Bir irfan ocağı mâhiyeti kazanan Kubbealtı Akademisi'nin neşir organı olan mecmûamız, önümüzdeki yıllarda da aynı istikâmette çıkmaya devam edecektir.

Ancak çeşitli fiat artışları sebebiyle 1988 yılında bir sayımızın bedeli 1500, yıllık abone ücreti ise 6000 TL. olacaktır. Yurd dışındaki okuyucularımızın aboneleri, geçen yıldaki fiat üzerinden, 2. sayfede bildirildiği üzere devam edecektir.

Sizlerden ricamız, abonelerinizi yenilemeniz, değişen adreslerinizi bildirmeniz; derginizi çevrenize de okutarak yeni aboneler bulmanızdır.

Bu vesile ile hayırlar niyâz ederiz.

KUBBEALTI

NOT: Haberleşme adresimiz, P.K. 107, Bâyezid-İSTANBUL'dur. Abone ücretlerinizi de posta havâlesiyle aynı adrese gönderebilirsiniz.

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976 da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mücibince 8.11.1976 tarihli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

DOKUZ KÜRKÜ ÂŞIR EFENDİ

Sâmiha AYVERDİ

Çamlıca'nın en mütedil semtinde bulunan büyük bahçeli, ahşap köşk, çoktan Âşir Efendi'nin tasarrufundan çıkarak Nesip Bey ismindeki zat tarafından satın alınmış ise de, hâlâ köyün eskilerine göre Dokuz Kürklü Âşir Efendi'nin Köşkü diye anılırdı.

Kimdi bu Âşir Efendi? Neci idi, ne iş görürdü? Bilen, ya da bilse de söyleyen yoktu. Herhâlde, soğuktan çok korkan bir kimse olmalı idi ki, çok sıkı ve üst üste giyindiği için, adamcığaza bu lâkap takılmıştı.

*
**

Köşkün yeni sâhibi Nesip Bey Arnavud'du. Mazbut ve terbiyeli bir karısı ve çok güzel iki kızı vardı. Sarışın bir dilber olan büyük kızının, kocasından ayrılmış olduğu söylenirdi. Yirmi beş yaşlarında bir kumral güzeli olan küçük kızı, ablası ile sokağa çıktıklarında, kadın - erkek, hattâ çoluk - çocuk, her kim olursa olsun, bu lâtif tabloyu uzun uzun seyretmeden yollarına devam edemezlerdi. Her ikisinin de, çarpacak sâhil arayan dalgalar gibi, uçuşan saçları, bu güzel başların üstünde, sanki birer efsânevi tâc idi.

Nesip Bey âilesinin Arnavud olması, iki bahçe arasına getirilmiş çitler kadar bile bizimle onlar meyânında bir fark meydana getirmiş değildi. Arnavud Nesip Bey ile her hangi bir Türk'ü Kelime-i Şehâdet ile birbirine bağlayan kemend öylesine sağlam ve kuvvetli idi ki, bir târîh, bir politika, bir kültür ve iman birliğinin teknesi içinde yuğrulup sistemleşmiş olmak-

la araya bir aşiret ve kavmiyet seddi çekilmesine engel teşkil eylemekte bulunuyordu.

Ne çâre ki 1400 sene evvel milletler arasında kıyılan bu nikâhı bozmaya ve aynı kibleye yüz döndürmüş olanları fâsit semtlere çevirmeye uğraşan kiblesizlere iltifat etmemek, aklı-selimin gereği iken, acabâ bu işi neden ihmâl eyleriz?

*
**

Hâfızamı gerilere götürdüğümde Zencili, Habeşli, Çerkesli, Arnavudlu, Gürcülü bir kalabalığın yer aldığı bir evin içinde, küçük yaştaki bir çocuk, bu çeşitli kalabalığın, kendi anası babası gibi, Türk olduklarına inanıyordu. Haksız da değildi. **Zirâ bir milletin malı olmaya sed çeken, ne renkti, ne de kan. Yeter ki, o müşterek kültür bereketi içinde fânî olacak ölçüde yer almış olabilsin.**

*
**

Bir memleket için, en büyük tehlikenin kutuplara bölünmek olduğu nasıl inkâr edilebilir?

Gereken yekpâreliği ise ancak müşterek mânevî değerler kurar ki, bu köprü olmadıkça, ne ferdden ferde ne de kütlelerden kütlelere birlik, berâberlik ve âsâyiş meydana gelebilir.

Boşnak damgasını vurduğumuz komşumuzun bizim gibi müşterek hukuk ve sosyoloji çizgileri içinde bir Müslüman-Türk olduğunu ettiği yeminden, daha veciz ifâde edecek söz bulamıyorum. O, karşısındakini iknâ etmek için zorlandığında, «**Takumu Tuçına**» yâni **Türklüğüm hakkı için** der ve böylece de en mukaddes bildiği Türklüğü üzerine yemin ederdi.

Türklüğünün üzerine yemin edecek kadar devletin bir ferdi olmakla iftihar eden kimseye nasıl gayri Türk diyebiliriz?

Kânûnî Sultan Süleyman'ın sadrâzamlarından **Lûtfî Paşa** Arnavud'du. Bir sultanla evlenmiş olduğundan, «dâmâd-ı Hazret-i Şehriyârî» de olmuştu. Amma, saraya yakınlığı bir tarafta, devlet adamı olmakta gözü bulanalar için yazdığı **Âsaf-nâme** isimli risâlesi ile, devlete ettiği büyük hizmeti biz unutsak da târih her zaman şükranla hatırlıyacaktır.

Ya Türk büyükleri içinde yerinin büyüklüğü ölçülemeyecek kadar köklü olan **Sokollu**'ya ne demeli?

Bu yolda misâlleri çoğaltmaya kalkacak olursak, ayrı bir kitap hacmini göze almak gerekmez mi?

OKUMAK

Hayri BİLECİK

Okullar, kurslar, üniversiteler... Bütün eğitim ve öğretim yuvaları çocuklarla, gençlerle dolup taşıyor. Her sene yenileri açılıyor. Mevcut olanlar, daha çok talebe alabilmek için, olmadık çârelere baş vuruyorlar. Hülâsa; müreffeh bir azınlık dışında pek çoğumuz, dişimizden tırnağımızdan arttırıp büyük bir gayretle okuyor, okutuyoruz. Evet ama, müşterek bir gâyede birleşerek milletimizin yüzünü güldürecek neticeler elde edebiliyor muyuz?

Okumak bir vâsıta olduğuna ve her vâsıta da eristireceği hedefe nisbetle kıymet kazanacağına göre, okumanın ve okutmanın değeri, niçin okuduğumuza veya niçin okuttuğumuza bağlı değil midir?

İşte bu suallerin, milletçe üzerinde ittifak edeceğimiz cevaplarını bulduğumuz zaman; milli eğitim dâhil, pek çok mes'elemizi de çözmüş olacağız.

*
* *

Türk - İslâm kültüründe okumak, Allah'ın emridir. Zirâ Peygamberimiz'e gelen ilk vahiyde: «Yaratan Rabbinin adıyla oku!»¹ buyuruluyor.

Peki ama, buradaki okumaktan kasıt nedir? Peygamberimiz neyi, nasıl okuyacaktı? Zirâ İslâm târihi ile ilgili kaynaklardan öğrendiğimize göre, Hz. Peygamber ÜMMÎ idi. Üstelik o devirde tahrife uğramamış bir ilâhî kitap da yoktu.

Şu hâlde Allah'ın emrettiği okumak, sâdece yazılmış bir metni çözmekten veyâ yalnızca bu yolla bilgi kazanmaktan ibâret olamazdı. Kur'ân-ı Kerim'in ve Sünnet-i Seniyye'nin bütünü nazar-ı dikkate alınırca, bu âyette Peygamberimiz'in şahsında bütün insanlığa verilen «Oku» emrinin; okumakla birlikte Hak ve hakikati araştırmak, öğrenmek, tefekkür etmek, basiret gözü ile görmek, tanımak, bilmek, anlamak, anlatmak, tebliğ ve tâlim etmek gibi pek çok mefhum ile de yakından alakalı olduğu açıkça görülebilir.

Bütün bu mânâları göz önünde bulundurarak okumayı; ilim, irfan ve hikmetle bezenip, maddi - mânevi her sâhada Hak için halka hizmet verir hâle gelmektir, diye târif edebiliriz.

Ayrıca, Âyet-i Kerime'nin beyânına nazaran bu emir, yaratan Rabb'in adıyla ifâ edileceğine göre okumanın, Allah'ın rızasına muhâlif her türlü ihtiras ve süfliyetten uzak olması gerekmez mi?

Şâyet, hitâb-ı ilâhideki bu temel şarta riâyet edilirse okumaktan gâye; varlıkları ve varlıkların özündeki ilâhi kudreti hakkiyla tanıyıp o kudretin sâhibine teslim olarak, her sâhada iyiliğin, doğruluğun, güzelliğin buyruk yürüttüğü saâdet dolu bir hayâta erişmekten başka ne olabilir?

Nitekim Cenâb-ı Hak: «Yaratan Rabbinin adıyla oku!» emrinin devâmında, «O, insanı bir alâktan (kan pıhtısı veyâ muhabbetten) yarattı.»² buyurarak, insanın yaratılışından haber veriyor ve ilk olarak okunması; yâni tanınması, bilinmesi gereken varlığı işâret ediyor.

Bu iki âyeti, İsrâ Sûresi'ndeki «Kendi kitâbını oku! Bugün, kendi hesabını kendin göreceksin.»³ emr-i ilâhisi ile birlikte mü-tâlâa edersek, okumanın bir mânâsı da; insanın kendini tanıması ve kendisiyle hesaplaşır hâle gelmesidir, diyebiliriz.

Zirâ insan, Allah'ın en büyük eseridir. Ve o, kâinâtın zübdesi olarak yaratılmıştır. Bu sebeple insanı tanıyan, kâinâtı da tanımış olur.

«İlim, ilim bilmektir.
İlim kendin bilmektir.
Sen kendini bilmezsin,
Bu nice okumaktır?»

diyen Koca Yunus'un dilinde bu mânâ, belki de en güzel ifâdesini bulmuştur.

Bizim tefekkürümüzde kendini bilmek; insan sûretinde yaratılan beşerin, özünde hissettiği Rabbini tanınması ve bütün varlığı ile O'na teslim olması demektir.

İşte ancak o zaman «Nefsini bilen Rabbini bilir.»⁴ hükmü gereğince beşer; «Oku» emrinin gâyesine erişip ilim, irfan ve hikmetin menbâından beslenerek, hesâbını Allah'a vermiş insanların huzûru içinde okur ve okutur.

İrfan sâhibi halkımız iman, ahlâk ve hizmetiyle böylesine yücelen insana; ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in adını lâıık görmüş ve ona, bu yüce ismin dilimizdeki söylenişı ile **ADAM** demiştir.

Bu millet bir zamanlar «Adam olmak» için okur, gözünün nûru evlâtlarını da adam olsunlar, diye okuturdu.

Millî eğitimimizde, böylesine yüce bir ideâle yönelmek için hâlâ geç kalmış sayılmayız. Yeter ki, milletçe lüzûmuna inanalım ve gerekeni yapalım.

1 Alâk : 1.

2 Alâk : 2, Parantez içindeki açıklamalar için bk. Elmalılı Tefsiri, c. 8, s. 5950.

3 İsrâ : 14.

4 Bu söz Hz. Ali'ye atfedilir. Bu sebeple de Mevkûf Hadis olarak bilinir.

Fethi Gemuhluoğlu

FETHİ GEMUHLUOĞLU'NUN AZİZ HÂTIRASI İÇİN KİT'ALAR

«Fethi zâyiâtıttandır» dedi menba'-ı irfan
İrfan âleminin güneşi Fethi İrfan'a.
O âteş-i sûzân idi hem hâdim-i insan
«Yâ Hû» diyerek daldı bahr-ı gufrâna.

Merd-i sahinin kadrini bilen merd-i gayûr
Neyleyelim bu âlemde çok az bulunur.
Mâbûd-ı mevhûmuna tapan ehl-i gurûr
Gömdük sanır ehl-i hakikatı nisyâna.

Abdullah DERVİŞOĞLU

FETHİ GEMUHLUOĞLU İÇİN

İKİ HÂTİRÂ

Abdullah DERVİŞOĞLU

SAKIN HİÇ BİR MEVZÛDA...

«İstignâ ehli olmak», «kimseye bar olmamak», «müdâhe-neden kaçınmak», «istiklâliyetimizi muhâfaza etmek» gibi artık gün geçtikçe kıymetini kaybeden ve yabancılaşan ahlâkî değerlerimiz üzerinde konuşuluyordu.

Gâlibâ ukalâlığım ve had bilmezliğim üzerimdeydi. Tâvizsizlikten yana bir tavır ortaya koyup bâzı beyitler okuyarak görüşümü kuvvetlendirmeye çalışıyordum.

«Aç kalır zillet kabul etmez azizü'n-nefs olan» diyordum.

«Bir kemik gördükçe kuyruk sallayan dünâna» yuflar çekerek,

«Mülk-i istignâyâ sultan olmayan insana» teessüfler yağıdırıyordum.

Sesim biraz sert ve yüksek, ifâdelerim de kat'iyet edâsına bürünmüş olmalı ki :

Fethi Ağabey birden sihirbazın kutusundan fırlayan engerek yılanı karşısında irkilen bir adam tavrıyla ellerini hafif öne doğru uzatıp kaldırdı ve «Sakin» dedi, «Sakin hiç bir mevzûda iddiâ tavrı içine girme... Allah insanı iddiâsıyla mağlûb eder.»

BEN HERKESE EVLİYÂ İMİŞ GİBİ...

Fethi Ağabeyi ziyâret için Türkp petrol Vakfı'na gitmiştim. Her zamanki gibi işi başından aşkındı. Üstelik siyâset trafiğinin çok sıkışık ve hareketli olduğu günlerin içindeydik.

Âdetâ selâm almaya vakti yoktu. Masasının üstü evraklar, bir sürü notlar ve telefon numaraları, isim listeleri ile doluydu. Elinden telefon düşmüyordu. Bugün çok şükür yalnız yakalayabilmişim. Selâm verdim. Aldı. Elimi sıktı ve masasının sol tarafındaki koltuğa eli ile işâret ederek «Otur» dedi. Oturdum. Öbür elinden ahizeyi hiç bırakmıyordu.

Telefonu, masasının sağ yanında daha yüksekçe bir masacığın üzerinde duruyordu. Görüşeceği yerle irtibat sağlanmış olmalıydı. Muhâtabı makam sâhibi biriydi, belki de bir bakandı. Bana hafif yan dönerek konuşuyordu telefonla...

Şiir gibi âhenkli ve akıcı bir üslûbla konuşurken aralara serpiştirdiği iltifatlarda biraz mübalâğa bulur gibi olmuştum kendimce...

Konuşması bitince ahizeyi sertçe yerine bıraktı. Birden koltuğunu sür'atle döndürerek yüz yüze gelecek şekilde tam karşımda durdurdu. Gözlüklerinin üstünden, kurşun gibi, insanın içine işleyen nazarlarını gözüme dikti ve tize yakın bir ses tonuyla kelimelerin üstüne basa basa :

«Ben şimdiye kadar herkese evliyâ imiş gibi muâmele etmekten hiç bir zarar görmedim. Ne zararı var kardeşim? Lâyık değil ise lââyık olmaya çalışsın pez...k» diye bağırdı.

Ben, gülerek «Ağabey bir şey mi söyledim?» dedim. Hiç bir şey olmamış gibi soruma sükût ederek mukâbelede bulundu ve tabii hâline dönerek mûtâdı vechiyle sohbete başladı.

YENİDEN BİR MERHABÂ*

Fethi GEMUHLUOĞLU

Aylar, yıllar, vakitler geçiyor da, biz rüzgârların önündeki yapraklar misâli dursuz duraksız, kan ter içinde dolanıp durmaktayız. Sonra birden içimize bir «merhabâ» şavkı düşüyor. İçimizin ışığı dünyâyı sarıp sarmalıyacak, kuşatacak sanıyoruz. İçimiz bir hoş oluyor, kabarıyor, dalgalanıyor... Merhabâ'nın nûru bizi söyletiyor, dilimiz açılıyor... Bir tohum gerek diye tutturuyoruz... Zamanca israf ettiğimiz için hiç vakit kalmıyacakmış gibi telâşlı, zaman da mahlûkdur ve mütenâhidir diye inandığımız için emin ve telâşsız öyle diyoruz.

Bir tohum gerek diyoruz. İnsanın içine düşmeli. Orada yerşermeli. Orada göğermeli. Orada başak tutmalı. Harmanı hasadı insanın içinde olmalı. İnsanın içinde savrulup, içinde ambarlanmalı... İnsan ona değirmen kesilmeli. Bu değirmen bizde çağıldamalı...

Bu tohum bir nazardan gelmeli. Mübârek ve muazzez bir kişiden. Er bir kişiden. Bu merhabâ bir dosttan gelmeli. Mübârek bir dosttan. Dost bir kişiden... Bu merhabâ sıcak olmalı, sımsıcak... Doğru olmalı eğriye, gelişigüzele karşı. Alabildiğine geniş olmalı uçsuz bucaksız, kahredici ve bunaltıcı dara karşı. Bu merhabâ muhkem olmalı. Vefâsızlıklara, avâreliklere, günü birliklere, iğretilere, ihtiraslara karşı.

* 14 Mart 1958 günü Arapgir Postası'nda neşredilen Yeniden Bir Merhabâ adlı yazısını Fethi Gemuhluoğlu Beyefendi'nin vefâtının 10. sene-i devriyesi münâsebetiyle aziz hâtırasına hürmeten sayfalarımıza alıyoruz.

Bu merhabâ yeşermeli, göğermeli, ihmallere, ilgisizliklere, yalnızlıklara karşı...

Başak tutmalı; hiçliklere, kayıplara, karanlıklara karşı...

Harmanlara, hasadlara gelince şâir diyor ki :

**Cânıma ezelden bir merhabâ sundu çeşm-i yâr
Öyle mest oldum ki gayrın merhabâsın bilmedim.**

şâir öyle diyor. Bu selâm Hakk'ın kendisine seçtiğine selâmı, merhabâsı olmalı. Sonra bir başkası, o da şâir. Kutlu bir dölün, bir mânâ erinin merhabâ bahri... Her şeyin uğruna yazılması, uğruna yakarılması, uğruna yaratıldığı Nebiy-yi Zîşân'a yazılmış...

Merhabâ ey şâh-ı sultan, merhabâ

diye başlıyor. Öyle başlıyor. Dağı taşı, kurdu kuşu, otu diken, beşeri insanı, salt delillerle Hak dostu Velileri cümlesini, cümlelerin yekûnunu dillendiriyor ve «Merhabâ bahri» oluyor. Bizim de içimize bu gurbette, bu kahırda, bu çâresizlikte, bu kimsesizlikte bir merhabâ sunulsa.

Bir merhabâ sunulsa da gurbet vuslata, kahır lûtfâ, çâresizlik çâreye, kimsesizlik vahdete dönse. Sırlansa, nurlansa. Allahlı olsa. «Sen olmasaydın»ın mazharı olsa. Şâh-ı Velâyet'in yolu olsa. İbtîlâlara şâd ve şâdüman olsa. Kahırlara omuz silkip şükürlü olsa. Gülmenin ve ağlamanın hududlarının dışına çık-
sa. Hâsılı merhabâ olsa. Sıcak, sımsıcak bir merhabâ olsa. İçimizi sarsa. Yorgunluğumuzu alsın. Bizi yusa yıkasa. Arı ve pâk kılsa... Sonra her şeye yeniden başlayabilesek. Çocukluklara, aşka, duâyâ, niyâza, teslimiyete, küfre, sabra, şekvâyâ, imâna... Dönüp dönüp Hakk'a gelmeye. Sırat-ı mustakimden yılların yolundan Hak dosta gelmeye. Merhabâ'ların has sâhiblerinden yâhut tek sâhibin has kullarından biri diyor ki :

Biz her dem yeniden doğarız, bizden kim usanası.

Bizim Yûnus öyle diyor. Merhabâ diyor. Nefsin yerinde saymamasının esirliğini salıyor, azât ediyor. Nefis köleliğinin zûn-
narın kesiyor. Sonra yine merhabâ diyorlar. Bu def'a kınamala-

ra karşı diyorlar. Horlanıp itilmelere, azarlanıp kakılmalara karşı diyorlar. Merhabâ ol cihetten tulû ediyor. Konya nâmı şehirde, Kâbetü'l-uşşakta eşigine yüz sürülesi

Yüz def'a tövbeni bozmuş olsan bile bize gel

diyor. Bu Mevlânâ'nın merhabâ'sıdır. Merhabâ kâpısın ardına kadar aralıyor. Kapısız ediyor. Cemâl kapılarını, nur kapılarını, bereket kapılarını, ihsan ve af kapılarını açıyor.

Sonra dem-i Mısri geliyor. Ol cihete dönülüyor.

Bu Niyazi'den de Mevlâ görünür

diyor. Merhabâ'da yanıyor. Merhabâ'da tebahhur ediyor. Merhabâ ile bir oluyor. Hem-vücut oluyor. Hem-zebân oluyor. Hem-gönül oluyor.

Sonra yine muhtelif yönlerden tecelliler oluyor. Gelenler geliyor. Daha sonraları bir garib âdem geliyor. Seyrangâh'a çıkmıştır. Adına Seyrânî diyorlar.

Kelp iken kelp yavrusundan geçmiyor

diyor.

Merhabâ'nın sâhibi de geçmez diyor. Bizden demiyor ayrılık gayrılık olmasın için. Ben - sen tefriki kalksın ara yerden diye.

Kelp iken kelp yavrusundan geçmiyor

Hak Seyrânî'sinden geçer mi bilmem?

diyor. Sonra yine yol yol merhabâlar deniyor. Ezelden denen merhabâ ebede taşınıyor. Yolculuk budur. Yol budur. Erkân budur. Kutsal emânet merhabâdır.

Sözü düğümleyip biz dahi diyelim ki «gamlanma gönül gamlanma» merhabâ insanadır. Merhabâ sâhibinin kendisine merhabâsıdır.

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ DEVRESİNDE MUTASAVVIFLARIN ROLLERİ*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ**

İslâm dini içerisinde tasavvuf müessesesi, en başta insanın rûhî ve ahlâkî olgunluğunu hedef almakla berâber, târîh boyunca çok yönlü bir hizmet göregelmıştır. Tasavvufta asıl olan insandır, ferttir. Fakat fert, toplum içinde yaşamaktadır ve fert, Allah'ın istediği gibi bir kul olabilmesi için bir takım içtimâî vazifeleri de vardır. O, kendisini kemâle erdirmekle mükellef olduğu kadar, mensub olduğu toplumun yücelmesi ile de ilgilenecektir.

Tasavvuf doğrudan doğruya insanın gönlüne ve rûhuna hitab ettiği için, lâıykıyla anlaşılıp tatbik edildiği muhit ve devirlerde oldukça verimli neticeler ortaya koymuştur. Tasavvuf müesseseleri, bir taraftan olgun ve kontrollü insan tipi yetiştirirken, incelmış ve işlenmiş duyguların tezâhürü olarak mûsıkî, edebiyat, hat gibi güzel san'at kollarına da beşiklik etmiştir. İnsan rûhunda gelişen ve olgunlaşan bu yüce duygular bir taraftan «Yaratandan ötürü yaratılmışı sevmek» gibi bütün mah-lûkâta şâmil bir şefkat ve muhabbet hâlesi oluşturmuş, öte yandan aynı coşkun duygular, cihad ve İ'lâ-yı Kelimetullah yolunda gazâ bayraklarını dalgalandıran rüzgâr olmuştur.

* 19 - 20 Eylül 1986'da Söğüt'te yapılan I. Milletler Arası Osmanlı Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunuldu.

** (D. E. Ü. İlâhiyat Fakültesi, İzmir).

Umûmiyetle zannedildiği gibi tasavvuf insanları münzevîliğe, cemiyetten kopup sâdece kendi iç dünyası ile uğraşmağa teşvik eden bir hayat tarzı değildir. İslâm tasavvufu ile başka mistik görüşler arasındaki en önemli farklardan biri, tasavvufun aktif ve cemiyetçi olmasıdır.¹ Gerçi tasavvufî eğitim insanın mâsivâ ile olan gönül bağlarını koparıp, Allah sevgisi ve Allah ilgisinin hayatta yegâne hâkim unsur hâline gelebilmesi için kısa bir süre halvet ve inzivâyı gerekli görebilir; fakat bu durum geçici ve kısa sürelidir. Asıl olan **halvet der encümendir**, vücûdu halkla, gönlü Hak'la olmaktır.² İşin derûnî yönü de böyledir. **Fenâ fillâh** tasavvufta son merhale olmayıp, ondan sonra **bekâ billâh** gelir. Burada da ideal olan **sekr** ve **fenâ** hâli değil, **sahv** ve Hak'la bâkî olma hâlidir. Mürşidlik, mürebbilik, cemiyet için faydalı olmak bu safhada söz konusudur. Tasavvufun sosyal hayat bakımından asıl aktif yönü burasıdır.³

Tasavvufun temel kaynaklarından olan Kuşeyrî Risâlesi'nin **takvâ** bahsinde bir hadis yer alır: Hz. Peygamber kendisinden öğüt isteyen birisine şöyle cevap verir: «**Takvâya sıkı bir şekilde sarıl, zirâ bütün hayırları kendisinde toplayan takvâdır. Cihâda da sıkıca sarıl, çünkü müslümanların ruhbanlığı cihaddır. Dâimâ Allah'ın zikri ile meşgul ol, çünkü bu senin için nurdur.**»⁴

Bu hadisteki **cihad** nefisle mücâhede olduğu kadar, düşmanla savaş mânâsı da taşımaktadır. Böylece **takvâ** gibi, **zikir** gibi tamâmen tasavvufî mefhumların yer aldığı bir hadiste, onlara eş değer durumda **cihad** yer almaktadır. Ve **cihad** bir nevi Hristiyan tasavvufu demek olan ruhbanlığa karşılık olarak gösterilmektedir.

Tasavvuf târihinde nefis mücâhedesini ile **cihâdın** at başı git-tiği, berâberce mütâlâa edildiği uygulamalar mevcuttur.⁵ Tekkelerin öncüsü sayılan **Ribatlar** bunun birer örneğidir. Bilindiği gibi **Ribat**, başlangıçta sınır boylarında nöbet tutulan bir nevi küçük karakol mâhiyetinde iken, zamanla tekke hâline gelmiş, düşmanla **cihad** nefisle mücâhedeye dönüşmüştür. Semerkand'dan Kuzey Afrika ve Kurtuba'ya, Yemen'den Kırım'a kadar uzanan bölgelerdeki **ribatlar**, çeşitli devir ve muhitlere göre gönüllü mücâhidlerin ve dervişlerin bulunduğu yerler olmuştur.⁶

Kerrâmiye ve Kâzerûniye tarikatleri de bu yönden dikkat çekicidir. Köprülü, XIII. asrın ikinci yarısından itibaren Anado-

lu'da mevcûdiyetinden söz ettiği Kerrâmiye için şöyle der : «Kâfirlerle cihâdı ve dinî propaganda prensibini, müntesipleri için en esaslı umde kabul eden bu misyoner teşkilâtın garbî Anadolu beylikleri sâhasında herhalde faâliyet gösterdiği tahmin olunabilir.»⁷

Kâzerûniye ise bizzat cihad için kurulmuş olup, mesâisinin büyük bir kısmını bu işe yöneltmiştir. Bu tarikat Irak'tan, Hindistan'dan Trakya'ya kadar uzanan bir tesir sâhasına sâhip idi. Ebû İshak Kâzerûnî'ye (426/1034), gazâlar tertib etmesi dolayısıyla Şeyh-i Gâzî denmiş ve pek çok gayr-i müslim onun vâsıtasıyla müslüman olmuştur.⁸

Kübreviye tarikatı kurucusu Necmüddin Kübrâ (618/1221) da Harizm'in Moğollarca istilâsı sırasında müridleri ile birlikte kahramanca savaşırken şehid olmuştur.⁹

Nihâyet Türk târihindeki Alp-eren tipi bu sâhanın en belirgin misâlidir. «İslâmiyetten evvelki Türk alpleri, İslâmiyet'in cihad ve gazâ mefhumları Türkler arasında yerleştikten sonra, önce Alp-gâzî; tasavvuf cereyânı ve muhtelif tasavvuf tarikatleri halk arasında yayılınca Alp-erenler, yâni savaşçı dervişler şekline girmişlerdir. Bunları bilhassa Hristiyan ülkeleri ile bitişik hudut memleketlerinde, yâni uçlarda görüyoruz.»¹⁰

Menkıbelere göre tahta kılıçları ile kâfirlere karşı harb eden, mâiyyetindeki bir avuç mürid ile çok sayıda düşman ordularını ezen, kaleler alan, küfür diyârında kılıç kuvveti ile İslâmiyet'i yayan bu mücâhid Türk mutasavvıfları (Alp-erenler) ile, tekkelerdeki sâkin ve donmuş başka mutasavvıf tipleri arasında büyük fark vardır.¹¹

*
**

Buraya kadar tasavvufun sâdece ferde yönelik ve münzevîliği teşvik eden bir müessese olmayıp, aynı zamanda aktif ve savaşçı yönünün de bulunduğunu belirtmeye çalıştık.

Aslında müesseseler ihtiyaç ve şartlara göre çeşitli fonksiyonlar icrâ ederler. Bu ihtiyaç ve şartlara ayak uydurup cevap verebildikleri ölçüde de hayâtiyet ve güçlerini devam ettirirler. İşte tasavvuf müessesesi XIII. ve XIV. asırlarda Anadolu'da bu fonksiyonunu çok güzel icrâ etmiştir.

O devir Anadolu'sunda tasavvuf kuruluşlarının hizmetleri, konumuz bakımından bilhassa iki noktada dikkat çekicidir :

1) Moğol istilâsı, iç isyanlar ve yerleşik düzene geçişin doğurduğu çeşitli sıkıntı ve ıztıraplarla bunalmış olan Anadolu insanı, tekkeleri birer mânevî sığınak olarak görmüş, oralarda hiç olmazsa ruhânî huzur ve sükûna kavuşma imkânı bulmuştur.¹² Sıkıntılı bir intikal devresinden büyük kitleleri ruh selâmeti içinde, ümitlerini kaybettirmeden bir sonraki kuruluşa kadar ulaştırabilmek önemli bir hizmet olsa gerektir.

2) Daha önemlisi ise, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde tasavvuf mensuplarının askerî, idârî, sosyal ve zirâî... çeşitli sâhalarda mühim hizmet ifâ etmiş olmalarıdır. «Bir dünyâ görüşü ve cemiyet nizâmı getiren bu teşkilât (tasavvuf), aslâ küçümsenecek bir kuvvet değildir. O kadar ki, yer yüzünde ilk defâ bir felsefe amel hâline geçerek bir vatan sathının malı olmuş bulunuyor ve büyük kitle tarafından ittifakla kabûle mazhar oluyordu.»¹³

Anadolu'nun ictimâî vaziyeti tasavvufun yayılması için çok müsâit idi.¹⁴ Anadolu'da gelişen tasavvuf cereyânı, bir taraftan Orta Asya bereketini taşıırken, öte yandan İbn Arabî (639/1240) ve Mevlânâ (672/1273) gibi, tasavvufta hamleler yapmış iki büyük şahsiyete bağrında yer vermiştir. Şer'î ve sünî esaslara çok bağlı olan Selçuklu ve Osmanlılar, bu iki tasavvuf büyüğüne dört elle sarılmışlardır.¹⁵ Türkmen boyları içinde canlı, basit, sâde ve eski Türk inanışlarına geniş şekilde yer veren bir dinî anlayış hâkimse de şehirlerde sünî esaslara bağlı tarikatler yaygındı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Anadolu şehirlerinde en mühim tarikatler Mevlevîye, Rifâiye, Halvetiye tarikatleri idi.¹⁶

Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve telkinleri İslâm birlik ve imânının yeniden kurulacağını müjdeleyen ümit ve vecd ifâdeleri ile doludur. Mevlânâ ve İbn Arabî İslâm'da büyük zuhur bekleyen ve bunun tahakkuku için çalışan insanlardı. Bu büyük dinî ve insânî arzûları Osmanlı ile tahakkuk edecekti ve etti.¹⁷ Mevlânâ Celâleddin, Moğol istilâsı sırasında davranışları ile halkın ümitlerini diri tutmasını bilmıştır. Bâzı şiirlerinde Moğol istilâsına temas eder ve onların yaptığı zulüm ve hatâları söylemekle berâber, Tatar âhusunun miskini arzûladığını kaydeder. Baş-

ka bir şiirinde ise, Tatarlardan korkma zamânının geçtiğini, Tatar miskininin meydana geldiğini bildirir.¹⁸

Mevlânâ gibi büyük bir terkipçinin beklediği misk bu zulüm ve fâciâların eliyle karılıp karıştırılan kütlenin ızdırıp ve inhilâlından doğacak terkip olabilir. Nitekim sonunda öyle oldu.¹⁹

Hiç bir devir ve devletin inkişâfında görülmemiş bir hâdiseler olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselişinde tasavvuf ve tarikatler, şeyhler, veliler, babalar ve dervişler birinci derecede rol oynamıştır. Osman Gâzi'nin ve haleflerinin etrafı din adamları, Türkmen babaları ve evliyâ ile dolmuştur. Bu hususta kaynaklardaki zengin malzeme âlimlerin dikkatini çekmiştir.²⁰

Osman Gâzi'nin Şeyh Edebali (726/1325) nin kızı ile evlenip, onun nüfûzundan istifâde ettiği bilinmektedir. Fetihler sırasında, yanında bulunan bir kısım zevat, sûfilerden olduğu gibi,²¹ çok defâ zâviyelerde misâfir olmakta ve uç bölgelerindeki bu zâviye şeyhlerinden çevre hakkında bilgi almakta idi.²²

Orhan Gâzi'nin de silâhşör ve âlimlerle birlikte, çevresinde geniş bir dervişler zümresinin bulunduğu görülür. Âşıkpaşazâde bunlardan Şeyh Mahmud, Ahi Hasan, Geyikli Baba gibi isimlere yer verir. Ahi Hasan, Edebali'nin yeğeni olup, Bursa fethinde burçlara ilk tırmanan kimsedir.²³ Mûsâ Abdal, Abdal Murad, Doğlu Baba da bunlardandır ve bu sonuncusu, muhârebenin şiddetli anlarında ayran hazırlayıp gâzilere içirirdi.²⁴ Orhan Gâzi İznik'in fethinden sonra yaptırdığı imâretin başına Edebali müridi Hacı Hasan'ı getirdi. İnşâ edilen medresenin başına ise, tasavvuf kültürünün hayâta mal olduğu bu devirde, vahdet-i vücûda bağlı, Fusûs şâiri Dâvud el-Kayserî (751/1350)'yi geçirdi.²⁵

I. Murad Emir Sultan (834/1429)'ı maiyyetindeki bir çok şeyhlerle birlikte sefere götürürdü. Yıldırım Bâyezid'in de dâmâdı olan Emir Sultan'ın duâları ile pâdişahları zaferlere ulaştırdığına inanılırdı. Pâdişahlar sefere çıkarken, ondan kılıç kuşanıyor ve zafer için duâ alıyordu. Esâsen Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselişi sırasında, cihad zamanlarında hep evliyâ türbeleri ziyâret edilir ve duâda bulunulurdu.²⁶ Âşıkpaşazâde şöyle der :

Dahî aldı duâ cümle veliden
 Duâlar ister Orhan cümlesinden
 Mirasdır duâ almak âl-i Osman'a
 Fâriğlerdir bu halkın dünyâsından²⁷

Yukarıda zikredilen tarikatlerden başka, Gâziyân-ı Rum denen mücâhid zümreleri ve askeri tâifeler arasında yayılmış olan ve Osmanlı fütûhâtı ile Balkanlar'a da geçmiş bulunan **Bektaşilik**'ten bu kadarcık söz ettikten sonra, bir nebze Ahiler'e temas edeceğiz :

Ahîlik mesleki - tasavvufî bir teşkilât olup, her şeyden evvel kuvvetini tasavvuftan almakta, dolayısıyla, müşahhas bir merkeze hesap verme durumunda olduğundan, kontrollü ve prensipli bir insan tipini hedefliyordu. Şehir, kasaba, köy ve uçlara kadar yayılmış Ahî zâviyeleri vardı. Bunların kapıları başta devlet büyükleri olmak üzere her sınıf insana açıktı.

İbn Batûta (770/1369) Anadolu'yu dolaşırken hemen her gittiği yerde Ahî zâviyelerinde misâfir kalmıştır. **Orhan Gâzî** ile de görüşen²⁸ yazar, Seyahatnâme'sinde Ahiler hakkında oldukça geniş bilgi verir ve çok olumlu şeyler yazar.

Selçuklular'ın son devresi ve Osmanlılar'ın kuruluş devirlerini konu edinen bütün târihi kaynak ve araştırmalarda, ferman ve vakfiyelerde, Anadolu'da temâyüz etmiş Ahî şahsiyetlerden bahsedilir.²⁹ Moğol istilâsı sonucu beliren zaaf zamanında Ankara'da, Selçuklu - Osmanlı devirleri arasına girmiş bir Ahiler şehir - devletinden söz edilir. Bu hâkimiyet ister bizzat Ahî devleti şeklinde olsun, ister «sâdece bir kısım beledî vazifeleri üstlenmek» biçiminde olsun, intikal devrelerinde ve otorite boşluğunun doğduğu zamanlarda, Ahilerin kendi teşkilleri ile çevrelerinin âsâyiş ve huzûrunu sağladıklarının bir delilidir.³⁰ Şüphesiz bu ve benzeri durumlar, onlara bir devlet tecrübesi kazandırmış olacaktır. İşte bu tecrübelerini Osmanlılar'ın hizmetine sunmuşlardır. **Âşıkpaşazâde** ve **Neşrî** târihlerinde yer alan Osman Gâzi'nin meşhur rüyâsı ve Ahî Şeyhi Edebalî'nin bunu yorumlamasına dâir menkıbe, Ahilerin «devlet» kurma ve devlet geleneğine verdiği önemi gösterir.³¹

Ahî reislerinden Şeyh Edebalî o havâlinin itibarlı ve sözü geçen ulularından idi, tahsilini Mısır'da yapmış, tasavvufa yö-

nelmiş, gelen gidene hizmet için büyük bir zâviye inşâ ettirmiş idi.³² Osmanlı Devleti'nin ilk veziri Ahî ileri gelenlerinden **Hacı Kemâleddin oğlu Alâeddin Paşa**, ikinci vezir **Ahî Mehmet oğlu Nizâmeddin Ahmed Paşa** ve sonra da **Sinâneddin Yusuf Paşa** idi. Daha sonraki vezir **Çandarlı Kara Halil** (789/1387) de Ahîlerdendir.³³

Ömer Lütfi Barkan, vakfiyelere dayanarak, bu devrin son derece aktif mutasavvıflarının faaliyetlerini «**Kolonizatör Türk Dervişleri**» isimli uzun makâlesinde tanıtır.³⁴ Oradan öğrendiğimize göre, bu derviş gruplarının konumuzla ilgili başlıca hizmetleri şöyle sıralanabilir: Bunlar ordulardan evvel hudut boylarına gelip zâviyeler kurmuşlardır. Çok kere ıssız yerlerde kurulan bu zâviyeler, bir nevi sığınak ve jandarma karakolu vazifesi gördükleri gibi, emre âmâde savaşçı dervişlerin bulunduğu ileri karakol demekti.

Bunların boş yerlerden toprak açıp bağ bahçe yapan, gâyet iyi cins meyve ağaçları yetiştiren mâhir bahçıvanlar, değirmen arkı ve binâsı inşâ eden, kuyu kazıp su çıkaran muktedir mühendisler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu dervişler münzevi ve tufeyli olmayıp, çalışmak ve toprağı işlemek muhabbeti ile dolu, canlı ve müteşebbis bir tip yeni insandır.

Zâviyelerin çoğu boş topraklar üzerinde kurulmuştu. Dağdan ve bayırdan toprak açmak, vahşi bir tabiat ortasında, hırslı yatağı olabilecek bölgelerde yerleşmek gibi işlerin ise ancak azimkâr, inanmış ve hayâtiyeti yüksek insanlar tarafından yapılabileceği âşikârdır.

Büyük kültür, imar ve din merkezleri hâline gelen bu müesseselerin mensupları geniş insan sevgisi ile hareket etmekte idiler. Asıl vazifeleri de hatırlanırsa, bu zâviyelerde hizmetkâr vs. olarak Hristiyanların bulunacağı tabiidir. Uzun seneler zâviyelerde yaşayan bu hizmetkârların, gördükleri insânî davranışların, coşkun ve esrarlı âyinlerin tesiri altında müslümanlığı kabûl etmelerinden daha tabii bir şey olamazdı.

Bir çok köylere ismini veren, elinin emeği ile geçinen bu zâviyeler ve onların mensupları, dâimâ garbe doğru Türk akını ile berâber ilerleyip benzerlerini vücûde getirmiştir.

Netice olarak askerî, idârî ve ilmî sâhalarda vazife alan; sosyal ve kültürel hayâtı mayalayan, isimli isimsiz bütün bu, tasavvuf neşvesi taşıyan zümreler, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde önemli hizmetler ifâ etmişlerdir.

1 Bk. Yaşar Nûri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 63-15, İstanbul 1979; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târihi*, 15, İstanbul 1985.

2 «Uzlet kalabalık içinde yaşamak, fakat kalbin Hak'la olmasıdır» Kuşeyri, *Risâle*, çev. S. Uludağ, 200, İstanbul 1978. Gazâlî de bu konuda: «Görünüşte halkla berâber olmalı, fakat kalben onlardan uzak bulunmalıdır» der, bk. Mehmet Demirci, *Gazâlî'ye Göre Tasavvuf*, basılmamış doktora tezi, 87, İzmir, 1984.

3 Fenâ'dan sonraki bu hal için Cüneyd el-Bağdâdî (297/909) şöyle der: «Allah kulunu tekrar cemiyete döndürmek ister. Çünkü onu cemiyete döndürmekte bir murâdı vardır... Etrâfındaki insanlara örnek olsun, fiillerine, hareketlerine uyulsun diye (kul) fenâdan sonra tekrar beşerî sıfatlarına döndürülür.» S. Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî, Hayâtı, Eserleri ve Mektupları*, 96, İstanbul 1969.

4 Kuşeyri, *Risâle*, 87, Kahire 1966; S. Uludağ terc. 202-203. Hadis için bk. *Câmiu's-Sağır*, II, 66, Kahire 1402.

5 Tasavvuf kültüründe çok geçen «Küçük cihaddan büyük cihâda döndük» meâlindeki hadiste düşmanla ve nefisle cihâdın birlikte yer aldığı görülür. Bk. Aclûni, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 511.

6 Ribat ve çeşitli mânâlar için bk. Fuat Köprülü, *Ribat, Vakıflar Dergisi*, II, 273; Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, 191-201, İstanbul, 1980.

7 Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 163, İstanbul 1981.

8 Adnan Erzi, *Bursa'da İshâkiye Dervişlerine Mahsus Zâviyenin Vakfiyesi*, *Vakıflar Dergisi*, II, 423; P. Wittek, *Kâzerûnî* mad. İA, VI, 523; Lâmiî, *Nefahatü'l-Üns* terc. 297, İstanbul 1289; F. Attar, *Tezkiretül-Evliyâ*, çev. S. Uludağ, 792-805, İstanbul, 1985.

9 Necmüddin Kübrâ için bk. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat Necmüddin Kübrâ*, İstanbul 1980; *Nefahatü'l-Üns* terc. 475-480.

10 Fuat Köprülü, *Alp* mad. İA, I, 382.

11 Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 216, Ankara, 1966.

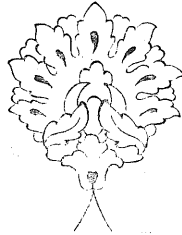
12 İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet - Tekke Münâsebeti*, 10, İstanbul, 1984.

13 Sâmîha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, I, 114, İstanbul 1975. Ayrıca bk. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Târihi*, I, 53, İstanbul 1974.

14 Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 175.

15 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi*, II, 32-33, İstanbul 1969.

- 16 Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, 161-165.
- 17 Ahmet Hilmi-Ziyâ Nur, *İslâm Târihi*, 531, İstanbul 1974. İbn Arabî'ye atfedilen eş-Şeceretü'n-Nu'mâniyye fi Devleti'l-Osmâniyye adlı eserin şerhlerine ve umûmî kanaate göre bu zat Osmanlı Devleti'nin kurulacağını önceden haber vermiştir. Bk. Ahmet Ateş, *M. Arabî mad. İA*, VIII, 847.
- 18 Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, 220-221, İstanbul 1959.
- 19 Sâmiha Ayverdi, *Türk Târihinde Osmanlı Asırları*, I, 78.
- 20 Osman Turan, *a.g.e.*, II, 32.
- 21 Mecdi, *Tercüme-i Şakayık*, 33.
- 22 Âşıkpaşaoğlu Târihi, haz. Atsız, 17, İstanbul 1970.
- 23 Âşıkpaşaoğlu Târihi, 34.
- 24 Mecdi, *Tercüme-i Şakayık*, 33-34.
- 25 Âşıkpaşaoğlu Târihi, 46; Neşri Târihi, I, 81, Ankara, 1983; *Tercüme-i Şakayık*, 27.
- 26 Osman Turan, *a.g.e.*, II, 45-46.
- 27 Âşıkpaşazâde Târihi, 27, İstanbul 1334.
- 28 İbn Batûta *Seyahatnâmesi*, 213, İstanbul 1983.
- 29 Neşet Çagatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 96, Ankara, 1974; Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâî*, 16-17, İstanbul 1982.
- 30 Bk. Besim Darkot, *Ankara mad. İA*, I, 442; Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 85-86, İstanbul 1977; Fr. Teaschner, *Akhi mad. EI*, I, 332; *Türk Ansiklopedisi*, *Ahiler* mad. I, 236; aynı ansiklopedi, *Ankara mad. III*, 52.
- 31 Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, 46, Ankara 1981.
- 32 Mecdi, *Tercüme-i Şakayık*, 30.
- 33 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, I, 105-106, Ankara 1982.
- 34 Bk. *Vakıflar Dergisi*, II.

CİNÂNÎ

Hayâtı ve Eserleri

Dr. Mustafa ÖZKAN

A. Hayâtı :

III. Murad devrinin önde gelen şâirlerinden olan Cinânî, Bursa'da doğmuştur.¹ Bir kısım kaynaklar «Murâdiye semtinden» olduğunu da kaydederler.² Asıl adı Mustafa Çelebi olan Cinânî, Mehmet isminde bir zâtın oğludur. Doğum târihi belli değildir. Çocukluk yılları ve âilesi hakkında da yeterli bilgi yoktur. Ancak eserlerinden, kalabalık bir âilesinin olduğu, bu bakımdan geçimlerinin çok zor ve her zaman ihtiyaç içinde bulundukları anlaşılmaktadır.

Gençlik yıllarını Bursa'da geçiren şâir, küçük yaşta tahsil hayâtına başlamış ve üç dilde şiir söyleyecek kadar kuvvetli bir tahsil görerek yetişmiştir.³ Medrese tahsilini ise 966 da (1558) Muallimzâde'den⁴ mülâzım⁵ olarak tamamlamıştır.⁶ Mülâzemet devresi sekiz yıl kadar devam eden Cinânî, bu süre zarfında hocasıyla münâsebetlerini devam ettirerek ilmi geleneğe uygun şekilde çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Muallimzâde 968 de (1560) Bursa kadısı, 974 te (1566) de Perviz Efendi'nin yerine Anadolu kazaskeri olmuştur.⁷ Muallimzâde Anadolu kazaskeri olunca, zaman zaman kendisi ile görüşen ve alâkasını devam ettiren, sevip takdir ettiği talebesini kâtip olarak yanına almıştır.⁸ Muallimzâde aynı yıl Kadızâde'nin yerine Rumeli kazaskerliğine terfi eder. Cinânî'nin de hocasının kâtibi olarak onunla berâber olduğu ihtimal dâhilinde olmakla birlikte, kaynaklarda bu kitâbet vazifesinin ne kadar devam ettiğine dâir

bir kayıt yoktur. Ancak onun bu vazifede iken pek rahat bir hayat sürmediği ve bir azıl neticesinde vazifesinden ayrıldığı anlaşılmaktadır.⁹ Uzun bir süre vazife alamayan Cinânî, Bellig'e göre bir müddet Karesi kassamlığında¹⁰ bulunmuştur.¹¹ Karesi hakkında yazdığı hicviyelere¹² bakılırsa, yaptığı işlerden hiç de memnun değildir.

Bu vazifelerinden sonra dersiâm¹³ olan¹⁴ şâir 994 te (1585) Cîvizâde tarafından Köseler Medresesi'ne müderris olarak atanmış,¹⁵ ardından da aynı yılın sonlarına doğru Bursa'da İvaz Paşa Medresesi'ne müderris olmuştur.¹⁶ Kaynaklarda ise şâirin 1003 Muharrem'inde, Mevlânâ Muhyiddin'in yerine Bursa'da İvaz Paşa Medresesi'ne müderris olduğu belirtilmektedir.¹⁷

Bu durumda şâirin kendi ifâdesi ile kaynakların bildirdikleri arasında bir farklılık vardır. Bu farklılığın ise kaynaklardaki bilgilerin yetersizliğinden ileri geldiği muhakkaktır. Nitekim tezkiresini 994 te bitiren Hasan Çelebi, Cinânî için «Hâlâ hizmet-i tedrise kâimdir»¹⁸ diyerek onun 944 te müderrislik yaptığını söylüyorsa da, bu vazifenin hangi medresede olduğu belli değildir.

Cinânî, aynı medreseye ayrı ayrı târihlerde iki defâ müderris olarak atanmış, târihi ve biyografik eserler ise bunlardan yalnızca ikinciye, yâni 1003 Muharrem'inde olanı zikretmişler, birinciye ise temas etmemişlerdir.

1003 Muharrem'inde İvaz Paşa Medresesi'ne ikinci defâ müderris olan Cinânî, bir yıl sonra, 1004 Muharrem'inin pazartesi günü ikindi vaktinde Bursa'da vefât etmiş ve Hamza Bey Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁹ Ölümüne düşürülmüş bir çok târih manzûmesi mevcuttur.²⁰

Erken yaşlarda şiir yazmağa başladığı anlaşılan Mustafa Çelebi, şiirlerinde «Cinânî» mahlâsını kullanmıştır. Ancak onun mahlâsı Lâtin harfli eserlerde «Cenânî» şeklinde kaydedilmektedir.²¹ Arap harfli kaynaklarda «cenân» ve «cinân» kelimelerinin aynı şekilde yazılması ve ayırdedici hareke işâretinin konmamış olması, mahlâsı konusunda böyle tereddütlü bir durum ortaya çıkarmıştır. Cenân «kalp», cinân ise «cennetler» anlamındadır. Şâir mahlâsı ile ilgili mazmûnlarda hemen dâimâ «cennet» anlamına işâret etmektedir. Bu bakımdan eserlerinde mahlâsının «Cinânî» olduğuna dâir pek sarîh ifâdeler vardır.

Nitekim bu husûsa dikkat çeken Belîğ, şâirin mahlâsının açık bir delili olarak onun *Cilâü'l-kulûb* adlı eserinde şöyle bir beyte işâret etmektedir :

Nâmını kıldı Cinânî çün Kazâ
Dûzaha girmek ana olmaz sezâ²²

Bu beyit Belîğ'in bildirdiği gibi *Cilâü'l-kulûb* mesnevisinde değil, *Riyâzü'l-cinân* mesnevisindedir.²³ Bundan başka *Cilâü'l-kulûb* adlı eserinde şâir mahlâsının «Cinânî» olduğundan şu şekilde bahsetmektedir :

Şefî' isteyüp âşiyân-ı ümem
Ola anda şâfi' Nebiyy-i harem

Bana eyleyüp bâğ-ı firdevsi cây
Delil eyle lütfun kılup rehnümây

Cinânî idüp çün ki nâmum benüm
Mezid eyledün ihtirâmum benüm

Makarrum kılup gülşen-i cenneti
Nasib eyle gilmân ile sohbeti

Münâsib midür iy Hudâ-yı kerim
Cinânî'ye cây ola nâr-ı cahim

Bu nâmı bana çün ki gördün revâ
Cinânî diyü herkes eyler nidâ

Hilâf itme ahabbun akvâlini
Sebeb eyleyüb sûy-ı a'mâlini²⁴

Yukarıdaki beyitlerden gâyet açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, şâir dostları arasında «Cinânî» diye şöhrret bulmuş ve bu mahlâsla tanınmıştır. Ayrıca şâirin yakın arkadaşı olan Âzerî Çelebi de şâirden bahsederken onun «Cinânî» mahlâsı ile şöhrret bulduğunu belirtmektedir :

Olduğu sohbetler olurdu hemân
Reşk-i çemen-zâr-ı riyâz-ı cinân

Anun için ana olup nisbeti
Buldu Cinânî'lük ile şöhreti

Ya'ni bunun nâmı Cinânî idi
Ma'nâda Firdevsî-i sâni idi²⁵

Cinânî kaynaklarda şişman, sağ gözü sakat, hafif ruhlu, tatlı sözlü, zarif ve nüktedan, gâyetle şuh bir kimse olarak tanıtılmaktadır.²⁶ İri ve ağır bir vücûda, hastalıklı bir göze, aksak bir ayağa sâhip olduğunu bizzat kendisi de eserlerinde belirtmektedir.²⁷ Fakat Cinânî bu ârazlarını şiirlerinde edebi bir mazmûn hâlinde kullanarak çeşitli sanatlar gösterebilmiş bir kimsedir. Bu da onun sıradan bir şâir değil, devrinin meşhur şâirlerinden biri olduğunu göstermektedir. Türkçe'den başka Arapça ve Farsça ile de şiirler söyleyen Cinânî'den kaynaklar övgüyle bahsetmektedir.²⁸

Gazelleri, kasideleri bilhassa tahmis ve tesdisleri ile haklı bir şöhret kazanmış olan Cinânî, arkadaşı Âzerî Çelebi'nin,

Anun ile ülfet iden bir nefes
Haşre değin sohbetin eyler heves²⁹

ifâdesiyle belirttiği gibi, sohbetlerini herkesin özlediği hoş sohbet ve meclis şenlendiren bir karakterdi. Eğlenceli hikâye okuma ve dinlemeyi seven, mukallid ve mudhiklere, kıssahan ve meddahlara pek ziyâde meraklı olduğu söylenen Sultan III. Murad'ın³⁰ bu yüzden Cinânî'ye iltifatta bulunduğunu yine târihi kaynaklar haber vermektedir. Hattâ pâdişâhın işitilmemiş hikâyeler dinlemek arzusu üzerine bu hikâyeleri te'lif vazîfesi-nin Cinânî'ye verildiğini ve bu münâsebetle Cinânî ile Meddah Eğlence arasında geçen tuhaf bir mâcerâyı da zikrederler.³¹

Kudretli bir şâir ve mükemmel bir nesir yazarı olan Cinânî bir klâsik devir şâiri olmasına rağmen, eserlerinde sâde bir dil kullanmağa itina göstererek yerli ve mahallî unsurları şiirlerine sokmaya çalışmıştır. Bu bakımdan Cinânî'nin üslubu akıcı, mahallî söyleyişlerle renklendirilmiş canlı bir üslûptur. Bu akı-

cılığı sağlamak için atasözü ve deyimlerden bol bol yararlanmış-
tır. Gerek divânında, gerekse öteki eserlerinde atasözlerine
ve deyimlere oldukça sık rastlanmaktadır. Şiirlerindeki mizâhi
karakter ise Cinânî'nin hoş sohbet, zarif ve nüktedan bir mizâ-
ca sâhip oluşundan kaynaklanmaktadır. İlhamını milli ve ma-
halli hayattan almaya çalışarak eserlerinde halk ağzını, halk tâ-
bir ve söyleyişlerini kullanmak sûretiyle kendine mahsûs bir
üslûp ve ifâde gözetmiştir. Bu bakımdan Cinânî'nin, XVII. yüz
yılda Sâbit'in temsil ettiği ve daha sonraki yüz yılda da Nedim'-
le bir cereyan hâlini almış olan «mahallileşme» temâyülünün
ilk temsilcilerinden olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse Cinânî, gazelleri, kasi-
deleri, târih manzûmeleri, özellikle tahmis ve tesdisleri ile dik-
kat çeken,³² lâtifeleri meclis şenlendiren güçlü bir şâir ve ne-
sir yazarıdır. Ancak o, devrinde hak ettiği değeri bulmuş ve
takdir edilmiş biri değildir.

B. Eserleri :

1. Divân

Cinânî'den bahseden biyografik eserlerde, onun mürettep
bir divânı olduğu belirtilmektedir.³³ Hattâ Belîğ, şâirin kendi el
yazısıyla yazılı bir divânını gördüğünü söylemekteyse de, bu
nüsha şimdiye kadar meydana çıkmış değildir.

Son zamanlarda üzerinde yapılan incelemelerde Cinânî di-
vânının üç nüshası tesbit edilmiştir.³⁴ Bunlardan birincisi İstan-
bul Üniversitesi Kütüphânesi T.Y. 3096 numarada kayıtlı olan
nüshadır. Tûlânî bir cönk hâlinde, kahverengi meşin cilt için-
de 125 yapraktan ibârettir. Her sayfada siyah mürekkeple ve
tâlik'le yazılmış 27 satır bulunmaktadır. Sayfalar cedvelsiz ve
başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 222 X 106 (182 X 90)
ebadındaki nüshanın müstensihi ve istinsah târihi belli de-
ğildir. Yazmanın bâzı yaprakları zâyî olmuştur. Baştaki dibâce-
nin ise sâdece son yaprağı mevcuttur. Bu nüshanın Cinânî'nin
kendi hattı ile olan ve muhtemelen Belîğ'in gördüğü divân ol-
duğu söyleniyorsa da Sâdettin Nüzhet, divanda tesâdüf edilen
bâzı şiir başlıklarındaki «merhum Cinânî Efendi» kaydının bu
ihtimâli reddedecek mâhiyette olduğunu haber vermektedir.³⁵

İkinci nüsha, İsveç Upsala Üniversite Kütüphanesi 1171 numarada kayıtlı bulunan ve Mehmed b. Mehmed tarafından 1042 de istinsah edilen nüshadır.³⁶ 147 varak hacminde olup her sayfada talik'le yazılmış 21 satır bulunmaktadır. Bu nüsha daha tam ve sağlam bir nüshadır.

Üçüncü nüsha, A. Öztemiz Hacıtahtiroğlu'nun elinde bulunan nüshadır. 54 varak hacminde olup her sayfada nestalik ile yazılmış 19 satır bulunmaktadır. Müstensihî ve istinsah târihi belli değildir. Manzûmelerin tertibi bakımından diğer nüshalardan oldukça farklıdır.

Cinânî divânında münâcaat, na't, eserin telif sebebinin yer aldığı mensur bir dibâce, 41 kasîde, 9 u Farsça, 12 si Türkçe olmak üzere 21 mesnevî, 8 manzum mektup, 47 kıt'a, 1 lügaz, 7 mersiye, 33 tahmis, 64 tesdis, 32 müsemmen, 1 murabba, 177 Türkçe, 33 Farsça olmak üzere 210 târih manzûmesi, 311 gazel ve 165 müfred bulunmaktadır.

Bu rakamlara bir göz atıldığında Cinânî'nin en çok kasîde, musammat, târih manzûmeleri ve müfred beyitlere iltifat ettiği ve bu vâdilerde kalem oynattığı görülmektedir.

2. Riyâzü'l-cinân

Riyâzü'l-cinân, Cinânî'nin 986 (1578) yılında tamamlayıp Pâdişah III. Murad'a sunduğu yaklaşık 3300 beyitten meydana gelen didaktik bir mesnevidir.

Müellif eserinin «sebeb-i telif» kısmında kitabın yazılışını şöyle anlatmaktadır :

Sâkin idüm Bursa'da gam-hânede
Bûm-sıfat küşe-i virânede

Anda ne yâran ne feryâd-res
Bister ü bâlînüm idi hâr u has

Kâim olup sûz-ile mânend-i şem'
Sine tolu tâb-idi didemde dem'

Halvet-i dehr içre çeküp erba'in
Olmış-idüm gerçi ki uzlet-nişin

Nısfı geçüp müddet-i ömrüm hemîn
Mülk-i fenâ rihleti gelmiş yakın

Tutmuş idüm gül gibi etrâfa güş
Oldı serâyende nidâ-yı sürûş

Didi eyâ beste-i bend-i belâ
Niceye dek cânuna bu ibtilâ

Bende-sıfat hidmete âmâde ol
Bend-i gam u gussadan âzâde ol

Dür gibi âvize-i güş eyledüm
Şevk-ile deryâ gibi cüş eyledüm

Dâ'ye-i himmet idüp iktizâ
Sa'y-i belîğ itmeğe virdi rızâ

Eylemedin tâ ki cihândan güzer
Safha-i dünyâda koyam bir eser

Nâtıka-i nefsum idüp güft ü gû
Kıldı tereddütle niçe cüst ü cû

Bir niçe gün fikr ü hayâl eyledüm
Kur'a salup niyyet-i fâl eyledüm

Akıbetü'l-emr kılup ictihâd
Sevk-i Hudâ-y-ile idindüm murâd

Yâver olup hâme-i sihr intisâb
Ben de diyem ravza sıfat bir kitâb

Peyrev-i üslûb-ı Nizâmî olam
Cur'a-keş-i meclis-i Câmî olam

Sûziş-i Husrevle yakam bir çerâğ
Rûşen ola anun ile bâğ u râğ

Himmet-i yârân ile bir subh-ı dem
Başlayup ol nâmeyi kıldum rakam

Hâme idüp bir iki faslın beyâz
Çehre-güşâ oldı misâl-i Riyâz

Lik idüp jeng-i avâik zuhûr
Âyine-i hâtıra virdi fütûr
Başuma tozlar koparup rûzigâr
Eyledi mir'at-i dili pür gubâr
Vâdi-yi nisyâna düşüp hâsılı
Künc-i humûl oldu anun menzili
Eyledi gam ol güne dek beste dem
Tâ ki tulû' eyledi mihr-i kerem
Fazl-ile erbâb-ı hüner bihteri
Rûşenî-i çeşm-i felek Âzeri
Arz-ı cemâl eyledi mânend-i mâh
Şehrimizi eyledi ârâm-gâh
Kendü olup encümen-efrûz-ı şem'
Bezmine yârân-ı safâ oldu cem'
Zevk idinüp lezzet-i güftârını
Her kişi arz eyledi eş'ârını
Şerm ü hicâb-ile kılup arz-ı hâl
İtdüm o dem ben dahı bast-ı makâl
Dildeki maksûdı beyân eyledüm
Ol ki nihân idi ayân eyledüm
Nâkîd-ı eş'âra virüp gevheri
Sundum ana ol varak-i ebteri
Çün ana ol mazhar-ı lutf-ı ilâh
Dide-i insâf ile kıldı nigâh
Didi bu güftâr-ı belâgat-nizâm
Âleme noksân-ile tolmuş tamâm
Sa'y-i belig eyle ki ol dürr-i pâk
Kalmaya âlûde-i hâşâk u hâk
Hâsılı ömründür anun subh u şâm
Hâsılı itmâmına sa'y it müdâm
Eyleme zâyî' yûri sen gevheri
Kim ana âhir bulunur müşteri

Çün bana ol zât-ı refi'ü'l-cenâb
Eyledi bu vech-ile sevk-i hitâb

Pîr-sıfat eyledi himmet bana
Virdi bu güftâr-ile râğbet bana

Ben de kuşandum kemer-i himmeti
Nazm-ile sarf itmek için kudreti

Cânib-i maksûda şitâb eyledüm
Himmet-i itmâm-ı kitâb eyledüm³⁷

Buna göre Cinâni epeyce ilerlemiş bir yaşta iken Bursa'da dünyâ gamının dertleriyle huzursuz olduğu sıralarda, gâipten bir ses ona seslenerek, bu gam ve keder bendinden sıyrılıp dünyâdan göçüp gitmeden evvel, kendini bu dünyâda hayırla yâd ettirecek bir eser meydana getirmesini tavsiye eder. Bir müddet tereddüt eden şâir, Hakk'ın yardımıyla Nizâmî ve Câmî'nin yolundan yürüyerek onlar gibi bir eser meydana getirmeye karar verir. Dostlarının teşvikiyle bir seher vakti eserini yazmaya başlar. Eserin bir iki faslı meydana çıkıp yüz göstermeye başlayınca araya bir takım engeller girer ve Cinâni eserini yarım bırakmak zorunda kalır. Aradan hayli zaman geçtikten sonra nihâyet bir gün «söz gülzârının bûlbülü» diye nitelendirdiği Âzerî Çelebi Bursa'ya gelir. Âzerî Çelebi Bursa'da edebî sohbetler tertip ederek şehrin şâirlerini meclisine toplar, onların söz ve şiirlerini dinler. Bu toplantılara katılan Cinâni de yarım bıraktığı eserini, büyük bir tevâzû ile şâire takdim eder. Cinâni'nin bu yarım mesnevisini okuyan Âzerî Çelebi, cevherini zâyî etmemesini, her gevherin bir müşterisinin bulunacağını söyleyerek eserini tamamlaması için şâiri teşvik eder. Bunun üzerine gayrete gelen Cinâni himmet kemerini kuşanarak yarım bıraktığı eserini tamamlamaya azmeder.

Eserini yazmaya ne zaman başladığı belli olmamakla birlikte «Hâtime-i Kitâb» kısmında şâir, eserinin adını, ne kadar zaman içinde tamamladığını ve hangi târihte bitirdiğini açık bir şekilde belirtmektedir :

Hamd-i firâvân u sipas-ı hezâr
Hakkâ ki pâyâna irişdi bu kâr

Hâme-i müşgini olup tercümân
Eyledi bu tarz-ı bedî'i tamâm

Her ne ise anı hatâ vü savâb
Cem'ine sa'y eyleyüp itdüm kitâb

Sa'y-i mezîd itmeg-ile bi-kusûr
Bir yıl iki ayda itdi zuhûr

Hâtıra itdükde tereddüd-künân
Dindi anun nâmı «Riyâzü'l-cinân»

Olmağa târih-i zamân-ı kitâb
Dil didi «tekmil beyân-ı kitâb»

Evvel-i Zilhiccede vefku'l-merâm
Asra karîb idi ki oldu tamâm³⁸

Bu durumda Cinânî eserini yeniden ele alışından bir yıl iki ay sonra, 986 Zilhiccesinde (Ocak 1579) ikinci vaktine doğru tamamlamış ve ona *Riyâzü'l-cinân* adını vermiştir.

Riyâzü'l-cinân, *Mahzenü'l-esrâr* bahrinde (müfteilün-müfteilün-fâilün) yazılmış ahlâkî nasihat ve hikâyeleri ihtivâ eden 32 bölümlük bir eserdir.

Birinci bölüm «besmele» hakkındadır. İkinci ve üçüncü bölüm münâcaat; dördüncü bölüm ise na't'tir. Beşinci bölümde miraç hâdisesi; altıncı bölümde kalem'in nitelikleri; yedinci bölümde ise söz'ün vasıfları anlatılmaktadır. Sekizinci bölüm izlerini tâkip ettiği Nizâmî, Câmî ve Nevâî hakkındadır. Dokuzuncu bölüm kitabın yazılış sebebini açıklar. Onuncu bölüm ise, eserini sunmakla büyük ihsanlarına nâil olduğu Sultan III. Murad için yazılmış methiyeden ibârettir.

Bundan sonra eser yirmi «ravza»ya ayrılmaktadır. Her ravza'da önce okuyucuya verilmek istenen öğütler veya ahlâkî prensipler yer almakta, sonra da bu ahlâkî prensiplere veya öğütlere uygun «Dâstân» başlığı altında bir hikâye anlatılmaktadır. Böylelikle şâir hem söylediklerini isbatlamak, hem de eserini daha kolay ve rahat okunur bir hâle getirmek yolunu gözetmiştir.

Hoş, külfetsiz, sâde ve açık bir anlatımla tertip edilen bu ravzalardan birincisi, pâdişahlar, emirler, sultanlar, kısaca dev-

let yöneticileri hakkındadır. İkinci ve üçüncü ravza vezirlerde bulunması gereken nitelikleri ve vezirlerin nasıl olması gerektiği hususundadır. Dördüncü ravzâ kadırlara dâir; beşinci ravzâ dünyânın sūs ve âlâyışine itibar etmemek ve geçici olan bu âleme fazla teveccüh göstermemek konusundadır. Altıncı ravzâda kin, hiddet ve düşmanlığı terk ile merhamet ve affetmenin yüceliği anlatılmaktadır. Yedinci ravzâ sabır ve tahammül konularına ayrılmıştır. Sekizinci ravzâda kerem ve cömertlik konu edilir. Dokuzuncu ravza sohbet âdâbı ve dostluk hakkındadır. Onuncu ravzâda vehim ve kuruntulardan sıyrılarak Allah'a tevekkül etmenin ve teslim olmanın faziletleri işlenmektedir. On birinci ravzâda uzlet ele alınır. On ikinci ravza tamah ve açgözlülüğün fenâlığı ve kanâatin üstünlükleri ile haramdan sakınmanın ve helâl kazancın faziletlerine dâirdir. On üçüncü ravzâ kavga ve cidâli terk edip düşmanlıktan kurtulmanın ve sulh içinde yaşamının üstünlükleri hakkındadır. On dördüncü ravzâ ahde vefâ ile ilgilidir. On beşinci ravza gıybet ve dedi kodunun ne kadar çirkin ve kötü birer huy olduklarını açıklar. On altıncı ravzâ harama bakmak, ırz ve nâmusa el ve dil uzatmak gibi ahlâk dışı davranışlardan kaçınılması ve edebin terk edilmemesi gerektiğini öğütler. On yedinci ravzâ çok ve boş konuşmanın lüzumsuzluğu, az ve öz konuşarak sükût içinde olmanın üstünlüklerini anlatır. On sekizinci ravzâda şeyhlerin, sâlihlerin meziyetleri ele alınarak bunlara duyulan sevgi ve muhabbet konu edilmektedir. On dokuzuncu ravzâ ilmin önemini açıklar. Yirminci ravzâda ise şâir aşk ve sevgiyi ele almıştır. Bu «ravzâ»lardan sonra iki bölüm daha vardır ki; bunlardan birincisi «Hâtıme-i Kitâb», ikincisi de kitâbını tamamlayıp bitirdiği için «Tanrıya şükür ve duâ» bölümüdür.

Cinânî'den bahseden hemen bütün kaynaklar bu eserine temasla, Âzerî Çelebi'nin Nakş-ı Hayâl mesnevisini yazmağa başladığı sırada Cinânî'nin de Riyâzü'l-cinân'ı yazmağa başladığını ve 995 te (1587) tamamlayarak Pâdişah III. Murad'a takdimle câizeler aldığını kaydederler.³⁹ Ancak kaynakların belirttiği 995 (1587) te'lif târihi ile müellifin eserinde,

Olmağa târih-i zamân-ı kitâb
Dil didi «tekmil beyân-ı kitâb»

ibâresiyle işâret ettiği 986 (1579) târihi birbirine uymamaktadır. Kanaatimizce müellifin verdiği târih, târihi gerçeklere daha uygundur. Şöyle ki; Cinânî'nin yakın arkadaşı olan Âzerî İbrâhim Çelebi 987 de (1579) tamamladığı **Nakş-ı Hayâl** isimli eserinde Cinânî'den ve **Riyâzü'l-cinân**'dan bahsettiğine göre **Riyâzü'l-cinân**'ın 987 de veyâ daha önce tamamlanmış olması gerekir. İkinci olarak Âzerî İbrâhim Çelebi 993 te (1583) vefat etmiştir. Halbuki kaynaklar **Riyâzü'l-cinân**'ın bitiriliş târihi olarak 995 i (1587) göstermektedirler. Bu durumda ise Âzerî Çelebi ölümünden sonra tamamlanmış bir eser hakkında bilgi vermiş oluyor ki bu da akla uygun bir görüş değildir.

Ayrıca bâzı kaynaklarda⁴⁰ Cinânî'nin **Mahzenü'l-esrar** adında bir eserinden söz ediliyorsa da, gerçekte Cinânî'nin böyle bir eseri mevcut değildir. Böyle bir karışıklık belki de **Riyâzü'l-cinân**'ı Nizâmî'nin **Mahzenü'l-esrâr**'ına nazire olarak kaleme almasından kaynaklanmaktadır. Cinânî eserinin «Sebeb-i Te'lif» kısmında belirttiği gibi kitabını Nizâmî ve Câmî'nin izinden yürüyerek meydana getirmiştir. Ayrıca arkadaşı Âzerî Çelebi de **Nakş-ı Hayâl** mesnevisinde Cinânî'den bahsederken,

Başladı bir nazma Nizâmî misâl
Husrev ü Câmî'ye kılup imtisâl

Anlara bu fende olup câ-nişin
Söyledi bir nazm-ı fesâhat-karîn

Kâide-i nazmı dürüst eyledi
Gayrılarun nazmını süst eyledi⁴¹

diyerek Cinânî'nin kendi eserindeki ifâdeyi doğrulamaktadır.

Riyâzü'l-cinân, devrinde oldukça rağbet görmüş ve çok okunmuş bir mesnevidir. Bu bakımdan yurt içinde ve yurt dışındaki kütüphânelerde bir çok nüshası bulunmaktadır.⁴²

3. Bedâyiü'l-âsâr

Bedâyiü'l-âsâr, Cinânî'nin 999 da (1591) III. Murad'ın emriyle kaleme aldığı lâtife türünde mensur bir eserdir. Pâdişâhın işitilmedik hikâyeler dinleme arzusu üzerine, bu tür hikâyeleri toplama vazifesi Cinânî'ye verilir. Cinânî de hikâyeleri yazmağa başlar ve tamamladığı eserini pâdişâha lâayık bir cilt

hâline koyması için tezhibçiye yollar. Bu durumdan haberdar olan Meddah Eğlence, tezhibçiye kandırarak hikâyeleri öğrenip bunları hükümdâra naklederek şâire fenâ bir oyun oynar. Cinânî bütün olanlardan habersiz, eserini tamamlayıp pâdişâha arz eder. Ancak daha önce bu hikâyeleri Eğlence'den dinleyen pâdişâhtan büyük bir ihsan göremez. Meddah Eğlence'nin bu hilesi sonradan meydana çıkar ve dillere destan olur.

Bu te'lif hikâyesi çoğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁴³ Atâî, ayrıca Cinânî'nin bu eserini te'lif etmeden önce de hükümdar ile yakın münâsebette bulunduğunu ve pâdişâha acâib ve garâib vâdilerden söz kopararak bedâyi-i âsâr arz eylemek sûretiyle sayısız câizelere mazhar olduğunu söylemektedir.⁴⁴

Buna göre şâir daha önce pâdişâhın huzûrunda anlattığı lâ-tife türünden hikâyeleri yine onun arzûsu üzerine bir araya toplayarak eserini meydana getirmiştir. Kitabını meydana getirdiği târihi ve ismini de divânında yer alan şu târih manzûmesi ile ortaya koymaktadır :

**Çün bu dürc içre derc oldu tamâm
Ey Cinânî garâib-i âsâr**

**Bu acebdür ki oldu hem târih
«Dindi nâmı Bedâyiü'l-âsâr»⁴⁵**

Fuat Köprülü de eserin te'lif târihi ile ilgili olarak şu mütâlâada bulunuyor. «Eserin te'lif zamânına gelince, içinde 998 Recebinde (Temmuz 1589) meydana gelen bâzı hâdiselerden bahsedildiğine göre, bu târihten sonra yazılmış olması, yâni müellifin hayâtının son mahsûlü bulunması muhtemeldir.»⁴⁶ Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, bu eser Köprülü'nün belirttiği gibi Cinânî'nin son eseri değildir. Onun son eseri ileride üzerinde duracağımız **Cilâü'l-kulûb** mesnevisidir.

Bedâyiü'l-âsâr, bir mukaddime ile birbirini tâkip eden yetmiş altı hikâye ve sonda ayrı bir bölüm hâlinde tertip edilmiş «acibe ve garibe» kısımlarından oluşmaktadır. Müellif mukaddime kısmında eserinin, daha önce bu konuda yazılanlardan ve Arap, Acem kitaplarından alınmış eski bir çok hikâye kitaplarından tamâmen farklı olmasına itinâ gösterdiğini belirterek sâde bir dille kaleme almaya çalıştığını ifâde etmektedir.⁴⁷

Kitaptaki hikâyeler konu bakımından çok çeşitlidir. Bunlar kadın fitnelerine, cadılara, cinlere, tılsımlara, kara ve deniz savaşlarına ve dinî konulara âit küçük küçük hikâyelerdir. Sondaki «Garibe» kısmında ise şâirin gördüklerinden veya işittiklerinden topladığı garip hikâyeler mevcuttur.

Eserin asıl öneminin, dillerde dolaşan Arap ve Acem hikâyelerinden ziyâde, Anadolu ve Rumeli hayâtını gösteren orijinal hikâyelerle tertiplenmiş olmasından ve XVI. asır halk hayâtının her köşesinin, bütün samimiyeti ve bütün dekorları ile canlı bir biçimde bu hikâyelerde yaşatılabilmesinden ileri geldiği bildirilmektedir.⁴⁸ Ayrıca Cinânî'nin bu konuda bir öncü olarak orijinal mevzûlarını İstanbul'un günlük hayâtından seçtiği, meyhâne, mesire âlemlerinden, zenginlik mâcerâlarından, baskın sahnelerinden, kervan hayâtı, gemi yolculuğu gibi asrın ictimâî mâcerâsından bahisle olaylar içine eski Şark masallarının cin, peri, tılsım, büyü motiflerini kattığı ve XVII. ve XVIII. yüz yılda yetişen büyük meddahlara bir ışık tuttuğu kabul edilmektedir.⁴⁹

Eserin nüshalarına gelince; Fuat Köprülü, *Keşfü'z-zünûn*'da bile bu eserden bahis olmadığını söyleyerek eserin husûsî kütüphânesinde bulunan orta büyüklükte 212 varaktan mürekkep tam bir nüshasının dışında; Gotha Kütüphânesi yazmaları arasında Paris Milli Kütüphânesi'nde, Ahmed Vefik Paşa'nın kitapları arasında ve Cambridge yazmaları arasında daha bir kaç nüshasına tesâdüf olduğunu bildirmektedir.⁵⁰

Köprülü, her ne kadar Kâtip Çelebi'nin bu eseri görmediğini söylüyorsa da gerek *Keşfü'z-zünûn*'da (II, 169) gerekse Zeyli'ndeki (I, 229) *Bedâyiü'l-âsâr*'la ilgili kayıtlar Köprülü'nün bu ifâdesini nakzeder mâhiyettedir.

4. Cilâü'l-kulûb

Cilâü'l-kulûb, Cinânî'nin 1003 te (1594) tamamladığı 3315 beyit ihtivâ eden didaktik bir ictimâî hayat bilgisi, âdâb-ı muâşeret ve nasihat mesnevisidir.

Şâir geçirdiği bir hastalık esnâsında, kimsesizlikten yakındığı bir sırada daha önce yazdığı *Riyâzü'l-cinân*'ı hatırlar ve iyileştiği takdirde, adını hayırla yâd ettirecek böyle bir kitap yazmaya ahdederek. Sağlığına kavuşunca da sözünde durarak

Cilâü'l-kulûb'u yazmaya başlar. Bu husûsu eserin «Sebeb-i Te'lif-i Kitâb» kısmında şöyle anlatır :

Meğer bir seher ki ten-i bi-mecâl
 Za'if olmuş-idi olup haste-hâl
 'Ataş âteş olmuşdı güyâ hemân
 Cihân teşnelikden iderdi figân
 Ben ammâ bürûdetle lertzân idüm
 Sovukdan hirâsân u tersân idüm
 Eser kıldı muhkem ten-i zâruma
 Elem virdi bu cism-i efgâruma
 Olup anda nâr-ı cehennem bedid
 Zuhûr itdi ma'nâ-yı «hel min mezîd»
 Beden âteş oldı dir idüm hemân
 Eğer penbede âteş olsa nihân
 Komamışdı kalbümde havf-ı vefât
 Ne ümmid-i sıhhat ne meyl-i hayât
 İletmişdi ol hâle devr-i zamân
 Kılâm emr-i Hakk-ile teslim-i cân
 Bakup çeşm-i ibretle ahvâlûme
 Ser-â-ser nazar kıldum a'mâlûme
 Teessüf kılup hayli âh eyledüm
 O dem rûy-ı çarhı siyâh eyledüm
 Yaturken bu fikr-ile zâr u melûl
 Vezân oldı nâgeh nesîm-i kabûl
 Yakarken beni nâr-ı düzah 'ayân
 Hutûr itdi fikr-i Riyâzü'l-cinân
 Dönüp cân-ı nâlâna itdüm hitâb
 Teselli kılup ana virdüm cevâb
 Didüm gel melûl olma bü'l-heves
 Kitâbun yiter sana gavgâyı kes
 Bu fikr-i savâb u bu sevk-ı cedid
 Dil ü cânâ sevk itdi şevk-i cedid

Olurken bu ma'nâ bana hâtıra
Hutûr itdi bir fikr-i nev hâtıra

K'idüp cism-i bîmârı sıhhat-pezir
Înâyet kılursa Kadîm ü Kadîr

Yine nazm idüp bir kitâb-ı diger
Koyam dehre bir tâze tarz u eser

Çün itdüm bu te'lif için niyyeti
Hudâ rûzi kıldı bana sıhhati

Şifâ-bahş olup Hâlık-ı lem-yezel
Bedenden hulüvv üzre oldu halel

Olup ahde turmak münâsib bana
Kitâbı demek oldu vâcib bana⁵¹

Cilâü'l-kulûb mesnevisi Taşlıcalı Yahya Bey'in Usûlnâme'-sine nazîre olarak kaleme alınmıştır. Nazireler, üstat sayılan şâirlere gösterilen birer «Cemile» niteliğindedir. Bunlar içinde daha üstün bir eser meydana getirme isteğiyle yazılmış olanlar da vardır. İşte Cilâü'l-kulûb bu yolla meydana getirilmiş bir eserdir. Cinânî bunun için şunları söylemektedir :

O dem münhi-i gayb kıldı hitâb
Ki Şehnâme bahrında olsun kitâb

O bahr-ile vardur benüm ülfetüm
Bu vech-ile olsa n'ola niyyetüm

İderse meded tab'-ı sihr-âferîn
Olam belki Firdevsî'ye cânîşîn

O Firdevsî ise Cinânî benem
Bu gün arsanun pehlevânı benem

Bu bahr içre bir şâ'ir-i kâm-yâb
Husûsan ki nazm eylemiş bir kitâb

Kılup mazhar-ı iltifât-ı kabûl
Komış nâmını ol kitâbun Usûl

Ma'anisi gerçi belâgat nizâm
Usûle muhâlîf edâsı tamâm

Gerekdür okundukça nazm-ı güzîn
Edâsından olmaya hâtır hazîn

Eger sende var-ise ıkdü'l-lisân
Ne lâzım tekellüm ne hâcet beyân

Muhassal bu dem oldu lâzım bana
Diyem sa'y idüp bir nazîre ana

Bile tâ ki erbâb-ı hüsn-i kabûl
Ne yüzden dinürmiş Kitâb-ı Usûl⁵²

Bununla birlikte o, kavgayı ve öğünmeyi bir tarafa bırakarak Yahyâ'yı hayırla anmayı da unutmuyor :

Cinâni neden bu tasalluf sana
Ne lâzım bu denlü tekellûf sana

Olur çün ki her meyvenün lezzeti
Öğünmek ne lâzım ko germiyyeti

Cihân içre çün muhtelifdür tıbâ'
Eger âkıl-isen yaraşmaz nizâ'

Kılup rûh-ı Yahyâ'ya bîhadd duâ
Ko nefrini gel âferîn it ana

Koyup lâfı gel eyle sa'y-i kavi
Olasın anun tâki sen peyrevi (yk. 8b)

Cinâni, Cilâü'l-kulûb'u Bursa'da yazmaya başlamış, bâzı bölümlerini yazdıktan sonra Bursa'dan ayrılarak İstanbul'a gelmiştir. Geçim derdinin kendisine yarım bıraktığı eserini unutturduğunu söyleyen şâir, o târihlerde İstanbul kadısı olan Ebus-sûudzâde'nin arzûsu ve teşviki ile kitabını tamamlamıştır. Bu durumu, kitabın sonunda Ebussûudzâde'ye teşekkür bâbında yazdığı kısımda şöyle anlatmaktadır :

Müyesser kılup intihâsın Hudâ
Bursa'da oldu ana ibtidâ

Dinildükde andan bir iki varak
Stanbul'a sevk itdi takdîr-i Hak

Veli anda geldükde kayd-ı kifâf
Unutdurmuş-idi anı bî-hilâf
Pes andan gelüp rûz-ı ferhunde-fâl
Tulû' itdi ol mihr-i evc-i cemâl
Görüp bir gün ol nüsha-i ebteri
Begendi be-gâyet o şî'r-i teri
Bakup kıldı izhâr-ı şûr u şegab
O dem kıldı tekmîlin anun taleb
Çü her emri olmuşdı anun mutâ'
Kabûl eyledüm bî-cidâl ü nizâ'
Mukayyed olup nazma her rûz ü şeb
Tamâm eyleyüp anı çekdüm ta'ab
Hudâ hayr idüp anun encâmını
Nasib itdi tevîk-i itmâmını (yk. 75a-75b)

Eserin adını ve tamamladığı târihi de ayrıca ifâde etmek-
tedir :

Kılup çün kim bu nazm-ı pâki rakam
Ferâğı-y-la âsûde oldı kalem
Virüp anda târih-i nazma nizâm
Didüm «bu kitâb oldı hâlâ tamâm»
Çün eyler cilâ-y-ile def'-i kürûb
Anun nâmı dindi Cilâü'l-kulûb
Fusûl içre teşrîn-i sâni idi
Şitâ faslının unfuvânı idi
Zuhûr eyledükde hafi vü celi
Rebiaynun olmuşdı hem evveli

Bu durumda Cinânî eserini 1003 Rebîülevvel'inde kış mevsiminde tamamlayarak ona Cilâü'l-kulûb adını vermiştir.

Cilâü'l-kulûb da Usûlnâme gibi «fâ ü lün/fâ ü lün/fa ü lün/fa ü l» vezniyle yazılmıştır. Usûlnâme 11 «makâm» ile 7 «şûbe»-den toplanmıştır. «Makam»lardan sonra türlü hikâyeler gelmek-

tedir. **Cilâü'l-kulûb**'da ise, kalemin vasıflarının anlatıldığı başlangıç kısmından sonra münâcaat, bülend nazım ve belîğ sözün konu edildikleri bir bölüm, na't ve Sultan III. Murad için yazılmış medhiye ile «sebeb-i te'lif» kısmından sonra gelen 20 «ıkd» bulunmaktadır. Her «ıkd» ise üç kısımdan oluşmaktadır. Önce o «ıkd»da verilmek istenen ahlâki ders veya nasihat konu edilmekte, sonra da konuya uygun bir hikâye anlatılarak bu nasihatlar okuyucu için daha câzip bir hâle sokulmaya çalışılmaktadır. Hikâyelerin ardından da üç dört beyitten ibâret bir «Sâkinâme-i meclis» kısmı gelmektedir.

Cilâü'l-kulûb tertip ve tanzim bakımından Cinânî'nin daha önce kaleme aldığı **Riyâzü'l-cinân** mesnevisinin bir benzeridir. **Riyâzü'l-cinân**'daki 20 «ravzâ»nın yerini **Cilâü'l-kulûb**'da 20 «ıkd» alır. Her «ravzâ» veya «ıkd»dan sonra temsili bir hikâyenin anlatılması her iki eserde de ortaktır. **Cilâü'l-kulûb**'da ilâve olarak «sâkinâme» kısmı vardır. Her iki eser tertipte olduğu gibi konu bakımından da büyük bir benzerlik gösterirler. Ancak, **Cilâü'l-kulûb**'da konuların anlatımı ve ele alınış biçiminde dinî yön ağır basar. Bu bakımdan şâir ahlâki öğütlerinin arasına bol bol «âyet-i kerime» ve «hadis-i şerif» serpiştirir. **Cilâü'l-kulûb**'da ömrünün sonuna gelmiş, hayâtın bir çok sıcak ve soğuk günlerini tecrübe etmiş bir kimsenin nasihatları vardır. Halbuki **Riyâzü'l-cinân**'da anlatım daha sâde ve basit, hikâyeler ise günlük hayâtın daha çok içindedir.

Birinci ıkd hükümdarlar, ikinci ıkd vezirlere nasihattır. Üçüncü ıkd hükümdârın hizmetinde olanların nitelikleri konusunda; dördüncü ve beşinci ıkd zengin kimselerin cimriliği, hırs ve tamâhın kötülüğü ile kanaatin faziletine ve kanaat sâhibi kimselerdeki kalp huzûruna dâirdir. Altıncı ıkd kerem sâhibi ve cömert kimselerin medhine; yedinci ıkd yalanın kötülüğü ile doğru sözün iyiliğine âittir. Sekizinci ıkd hilm'in fazileti hakkındadır. Dokuzuncu ıkd sabır ve tahammül konularına; onuncu ıkd kardeşlik ve yardımlaşmaya ayrılmıştır. On birinci ıkd sözünde durmak hakkındadır. On ikinci ıkd yüksek binâ yapmanın lüzumsuzluğu ile ilgilidir. On üçüncü ıkd şarap içmenin nehyi konusundadır. On dördüncü ıkd şehvet esiri ve kadın tutkunu olanları tel'in eder. On beşinci ıkd gülâmperestliğin çirkinliği hakkındadır. On altıncı ıkd namazı terk etmenin fenâlığını beyan eder. On yedinci ıkdda haram yemenin kötü so-

nucu ve helâl kazancın önemi üzerinde durulur. On sekizinci ıkd çok konuşmaktan vaz geçip diline sâhip olmanın önemine ayrılmıştır. On dokuzuncu ıkd ilim, yirminci ıkd ise aşk ve sevgi konularına dâirdir. Bundan sonra, kitabın yazılışına sebep olduğunu söylediği, devrin meşhur güzellerinden Saraçzâde'ye ayrılan iki bölüm yer alır. Şâir daha sonra ayrı bir başlık altında kitabın adını ve te'lif târihini açıklayarak büyük yardım ve himmetini gördüğü Ebussûudzâde'ye teşekkür eder. En sonunda da bir münâcaat ve kitabın hâtıme kısımları yer almaktadır.

Kaynakların **Cilâü'l-kulûb** hakkında verdikleri bilgiler fazla geniş değildir. **Güldeste**'de eserin ismi ve te'lif sebebi olarak gösterilen Saraçzâde Şah Mehmed hakkında yazılmış bir kaside den alınmış bâzı beyitler mevcuttur.⁵³ **Keşfü'z-zünûn Zeyli**'nde de eserin adı ve manzum oluşu kayıtlıdır (I, 364). Osmanlı Müellifleri'ndeki bilgi ise «müretteb divânından başka **Mahzenü'l-esrâr**, **Bedâyiü'l-âsâr** ve **Cilâü'l-kulûb** isimlerinde roman tarzında kıymetli birer mecmûası da vardır.» cümlesinden ibârettir.⁵⁴ Âgâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Târihi**'nde **Cilâü'l-kulûb** üzerinde biraz daha genişçe durarak onu Yahyâ Bey'in **Usûlnâmesi** ile karşılaştırmıştır.⁵⁵

Cilâü'l-kulûb, yazıldığı devirde, **Riyâzü'l-cinân** mesnevisi kadar meşhur olmamakla birlikte yine de değeri takdir edilmiş ahlâkî bir eserdir. **Cilâü'l-kulûb**'un fazla meşhur olmaması belki de Cinânî'nin hayatının son eseri oluşu ve ölümünden kısa bir süre önce kaleme alınmış bulunmasındandır. Buna bir de **Cilâü'l-kulûb**'da ele alınan konuların **Riyâzü'l-cinân**'a nazaran biraz daha ağır oluşu eklenebilir. Bu bakımdan **Cilâü'l-kulûb**'un nüshaları⁵⁶ **Riyâzü'l-cinân**'nki kadar fazla değildir.

Dip Notları :

1 Âşık Çelebi, **Meşâirü's-şuarâ**, Nşr. M. Owens, London, 1971. yk. 48a; Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-şuarâ**, Hazırlayan, İ. Kutluk. Ankara, 1978, c. I, s. 226; Riyâzi, **Tezkire**, Üniversite Kütüphanesi, T.Y. 3250, yk. 18a; Atâî, **Şakâyık Zeyli**, İstanbul, 1268, s. 395; M. Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul, 1333, c. II, s. 125.

2 Belîğ, **Güldeste-i Riyâz-ı İrfân**, Bursa, 1302, s. 455; Baldırzâde, **Vefâyât-ı Bursa**, Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut, 4560, yk. 49b.

3 «Sinn-i sigarda tahsil-i ma'ârif meşgûl ve fûnûn-i edebiyede mâhir... elsine-i selâse nazm u nesre kâdir bi-nazîr münşî ve hûb şâir idi (**Güldeste**, 455-456).»

4 Muallimzâde için bk. Belîğ, *Güldeste*, s. 300-302; Atâî, *Şakâyık Zeyli*, s. 173-174.

5 «Mülâzım, medrese tahsilini bitirip 'icâzet' alanlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Yedi seneden ibâret olan mülâzımlık müddetini dolduranlar 'rûûs' imtihanına girerler, muvaffak olanlar 'ibtidâ-i hâriç rûûsu' ile müderris tayin edilirlerdi. İmtihanda muvaffak olamayanlar ve imtihanda muvaffak olanlardan isteyenler 'kaza' mesleğine geçip kadı olurlardı (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1951, c. II, s. 612).»

6 «Muallimzâde Efendi dâru'l-ifâdelerinde terbiye olup mülâzım ve kırkdan mazûl olduktan sonra... (*Güldeste*, 456).»; «Muallimzâde Efendi'nin tâlimhâne-i ifâdelerine dâhil ve ihrâz-ı şeref-i mülâzemetle tir-i me'mûli hedef-i husûle vâsıl olup... (*Şakâyık Zeyli*, 395).»; «Merhum, Muallimzâde'den mülâzım olup halen hidmet-i tedrise kâimdir (Kınalızâde, *Tezkiretü's-suarâ*, c. II, s. 266).»; «Kazasker Muallimzâde Efendi'den nâyil-i şeref-i mülâzemet olup kat'-ı merâtib ile hâriç elli pâyesinde seccâde-nişin-i derâset olmuş idi (Riyâzi, *Tezkire*, yk. 18a).» Ayrıca şâirin divanında bu mülâzemet dolaşısıyla düşürülmüş târih manzûmesi de vardır:

Mülâzemet bana çün oldı nevbet ile nasib
Mezid-i sa'y-ile geçdüm vücûd-ı akrânı
Tefekkür itdi didi bir ziyâde ehl-i hüner
«Mülâzım-i der-i devlet-meâb-ı sultânî».

(Cinânî, *Divan*, Üniversite Kütüphânesi, T.Y. 3096, yk. 94a).

7 *Güldeste*, s. 301.

8 Cinânî bu kâtiplik vazifesi için şu târihi düşürmüştür:

Hamdülillah olup şeriatçı
İzz ü ikbâl-i sermedi buldum
Pes didüm gûş-ı hûşa târihin

«Kâtib-i sakk-i askeri oldum» h. 974.

(*Divan*, Üniversite Ktp., 3096, yk. 93a).

Belîğ, Cinânî'den bahsederken «Veliyyünniâmı mûmâileyh Dâru's-saltanatî'l-aliyye kadısı iken mahkeme-i dâru'l-mülki mezburda niçe eyyâm hidmet-i kitâbet ve niyâbetlerinde olmuş idi (*Güldeste*, 456)» diyerek bu kâtiplik vazifesinin şâire Muallimzâde'nin İstanbul kadılığı zamanında verildiğini söylemektedir. Bu durumda şâirin kendi ifâdesi ile Belîğ'in ifâdesi birbirine uymamaktadır. Belîğ'in İstanbul kadılığınan kasdı her halde Anadolu kazaskerliği olmalıdır. Çünkü Muallimzâde Ahmed Efendi Bursa kadılığınan doğrudan doğruya Anadolu kazaskerliğine atanmıştır. (Bk. İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, c. II, s. 396).

9 Bu hususta şâir şunları söylemektedir:

Gerçi bir müddet esir oldum kitâbet kaydına
Gamdan âzâd olmadı ammâ dil-i endüh-gin
Azl idelden habbeye muhtâc idüp devr-i felek
Âsiyâ-veş eyledi ser-geşte vû zâr u enin

(*Divan*, Üniversite Ktp., T.Y. 3096, yk. 22b).

10 «Kassam» için bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1951, c. II, s. 209; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti-*

nin İlmiye Teşkilâtı, Ankara, 1965, s. 121-138.

11 Güldeste, s. 456.

12 Karesi hakkında yazdığı hicviyeler için bk. Cinânî Divanı, Üniversite Kütüphânesi, T.Y. 3096, yk. 36b.

13 «Dersiâm» için bk. Osmanlı Târih Deyimleri, I, 427.

14 Şâirin divânında dersiâm olduğuna dâir uzunca bir târih manzûmesi mevcuttur ki sonu şöyledir :

Hâtîf-i gaybî Cinânî didi târihin anun

«Ders-i 'âm oldu mübârek eylesün Mevlâ anı»

(Cinânî Divanı, Üniversite Kütüphânesi, T.Y. 3096, yk. 88a).

15 Özr idüp gerçi Çivizâde ezel

Virecek medrese yok dirdi bize

Sonra lutf eyledi târih itdi

«Köseler medresesin virdi bize»

(Cinânî Divanı, Üniversite Ktp. yk. 88a).

16 Divânının mensur dibâcesinde 994 yılı sonlarına doğru Bursa'daki İvaz Paşa Medresesi'ne müderris olduğunu şöyle ifâde etmektedir: «Bir dem ki târih-i hicret-i Resûl erbaa ve tis'in ve tis'amie serhaddine hulûl ve du-hûl idüp bu kemîne-i şikeste-bâl ol sâl-i ferruh-fâl-i hucestemeâlde... Bur-sa'da cenâb-ı cennet-mekân ve firdevs-âşiyân sâhibul'-hayrât ve's-sadakatül'-hisân merhûm ve mebrûr İvaz Paşa-zâdallahu rahmetehû hasbe-mâ-yeşâ-bün-yâd itdûğı medrese-i ulyâda hidmet-i tedris ile memur ve mesken-i me'lûfe vâsıl olup bi-inâyeti'l-meliki's-Şekûr şâdân u mesrûr olmuşdum (Cinânî, Divan, Uppsala Üniversite Kütüphânesi, nr. 1171, yk. 1b).»

17 «Kırk akçe medreseden ma'zûl iken bin üç Muharrem'inde Mevlânâ Muhyi yerine Bursa'da İvaz Paşa müderrisi olmuş idi (Şakâyık Zeyli, s. 395-96).»; «Kırkdan ma'zûl olduktan sonra bin üç Muharrem'inde Mevlânâ Muhyiddin yerine Bursa'da İvaz Paşa Medresesi'ne pirâye-bahşâ oldu (Güldeste, s. 456).»; «Kırkdan ma'zûl ve kesb-i maârifle meşgûl iken bin üç sene-si Muharrem'inde hâriç elli ile Bursa'da İvaz Paşa Medresesi'ne revnak-bahşâ olmuş idi (Vefâyât-ı Bursa, Süleymâniye Kütüphânesi, Hacı Mahmut, 4560, yk. 49b).»; Riyâzi ise medrese ismini belirtmeden «kat'-ı merâtib ile hâriç elli pâyesinde seccâde-nişin-i derâset olmuş idi (Tezkire, Üniversite Kütüp-hânesi, T.Y. 3250, yk. 18a).» diyerek bu medresenin elli pâyesinde olduğunu belirtmektedir ki, bu husus Baldırzâde'nin ifâdesi ile de mutâbakat içindedir. Ayrıca XV. ve XVI. yüz yıllardaki Osmanlı medreseleri üzerinde bir inceleme yapan Câhit Baltacı da bu medresenin elli pâyesinde olduğunu tesbit etmiştir. (Bk. Câhit Baltacı, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1978, s. 263-64).

18 Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretû's-suarâ, Hazırlayan, İbrahim Kutluk, Ankara, 1978, s. 266-67.

19 «1004 Muharreminde yevmül'-isneyn vakt-i asrda rûh-ı şerifleri âzim-i dâru'l-cinân olup Hamza Bey Mezaristanında medfun oldu (Güldeste, 456).»; «Vefâtı seng-i mezarında muharrer olan 'dâr-ı dünyâdan Cinânî meded gitdi bugün' 'Cinânî cennet-i 'ulyâyı kıldı kendüye me'vâ' mısraları ile 'feyz-i Cinânî' terkibinin delâleti olan 1004'te, kabri Bursa'da Hamza Bey

Câmi-i Şerifi civârındaki makberededir (Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, c. II, s. 125).»

20 Ölümüne düşürülen târih manzûmeleri için bk. Sâdettin Nûzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, c. III, s. 1018-1019.

21 J. V. Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsure Zeit*, Peşte, 1936-38, c. I, s. 62-63; *Türk Şâirleri*, c. III, 1018; Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966, s. 384.

22 *Güldeste*, 457.

23 Cinâni, *Riyâzü'l-cinân*, Üniversite Kütüphanesi, T.Y. 811, yk. 6a.

24 Cinâni, *Cilâü'l-kulûb*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 94, yk. 76b.

25 Âzeri Çelebi, *Nakş-ı Hayâl Mesnevisi*, Selim Ağa Kütüphanesi (Kemankeş), T.Y. nr. 434/2, 176a.

26 *Şakâyk Zeyli*, 397; *Güldeste*, 457.

27 Lik tâkat komadı derd-i semin reftâre
Lahm u şahm ile beni eyledi pâ-beste cihân
'Özr-i lengüm kademi kıldı mübeddel kaleme
Olsa lutfun n'ola müstevcib-i 'afv ü gufrân
(*Divan*, Üniversite Kütüphanesi, T.Y. 3096, yk. 30a).
Çü cismin girân u sakil eyledün
Vücûdın sakim ü 'alil eyledün
Sırât üzre pâyını kıl üstüvâr
İde tâ ki lutfunla andan güzâr
Bilürsin ki reftâre yok kudreti
Fütâdendürür çekmesün zahmeti

(*Cilâü'l-kulûb*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 94, yk. 76b).

28 «Latif ehl-i ilm ü ma'rifet ve şîrin her nev'ine irâdına sâhib-i kudretdür. Tab'-ı şâmilî ve her fende nedret-i kâmilî vardır. Gûşa dokunmayan güçselere dest ursa tasavvur ettiği hayalleri hüsn ü edâda görür (*Meşâirü's-şuara*, 48a).»; «Hakkâ ki mezâyâ-yi fazl u kemâl mukâbil-i zamîr-i bi-misâli olmağla suver ü nûkûş-ı ulûm dâimâ melhûz ve manzûrî ve dîde-i durbînine aynü'l-yakin olan eşkâl-i mesâil-i müşkile her an mahfûzî olup kat'â mehcûrî değildir. Gülistân-ı cinânın reyâhin-i ma'ârif ile tezyin idüp hûrûl-îyn-i le-tâifden pür nemegin olduğundan gayrı eş'ârı dahi mertebe-i kabûle karîn ve nâmzed-i medh ü tahsîn olmuştur (*Tezkiretü's-şuarâ*, II, 266).»; «Merhûm-i mezbûr fezâil-i kesire ile meşhûr elsine-i selâsede nazm u nesre kâdir binâzîr münşî ve hûb şâir, ulûm-ı Arabiyyeden hissemend, ma'ârif-i cüz'îyye ile şöhrebend, hoş-tab', sâfi-fuâd, şûh-meşreb ve dervîş-nihâd idi (*Şakâyk Zeyli*, 396).»

29 *Nakş-ı Hayâl*, 176b.

30 Bekir Kütükoğlu, «Murad III» maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1971, c. 8, s. 624; Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara, 1966, s. 384, dip not, 49.

31 «Mervidür ki merhûm Sultan Murad Han tevârih ü âsâr u nevâdir-i ahbâr istimâna mâil olmanın emr iderler ki nâ-şinide hikâyât ile bir mecmûa-i hâtîr-firib cem' ü tertîb eyle ki leyâlî-i şitâda eglenmege kâbil iber ü

acâyibi müştemil ola. Cinânî Çelebi dahi mecmûa-i huzâne-i hâfızası olan nevâdiri derc ve derryûze-i hırmen-i yârân itdüğinden gayrı simyâhâne-i hayâlden harc idüp kitabı itmâm itdükde Bedâiü'l-âsar diyü nâm vaz'idüp bir kâtib-i hoş-nüvis yazdurur ve cedvel için müzehhibe virür. Kıssahân-ı şâh-ı cihân olan Derviş Eğlence bu kıssadan âgâh olup müzehhib ile âşinâ olur ve her cüz ki cedvel için gelür bitamâmihâ hikâyâtını hıfz idüp huzûr-ı pâdişâhide nakl ider. Bu vetire üzre nakl-i hikâyâtı tamâm oldukda kitâb dahi hilye-i hitâm bulup huzûr-ı pâdişâhiye arz olunur. Cinânî-i derd-mend, cevâiz-i bi-kerân ümidi ile bâb-ı âlide nigerân iken pâdişâh-ı âli-ce-nâb nigâh-efgen-i safâhât-ı kitâb oldukda, biz nâ-şinide hikâyât istedik, bu, hod bizüm Eğlence'nün mesellerinden ancak, diyü iltifât buyurmazlar. Kapu Ağası Gazanfer Ağa cüz'i ihsân ile hâtırını tatyib idüp Eğlence'nün tekrimelerine hil'at-i inşâ ile revnak virmişsüz ve ol cevâhir-i galtânı silk-i ibârete çeküp hayli zahmete girmişsüz didükde Cinânî münfail olup ol gül-i hodrü şükûfe-i bâğ-i ibdâum ve nevbâve-i nahl-i ihtirâumdur diyü yeminler ider. Ve bilâhare müzehhibin gadri ayân ve bu nakş-ı garib dillere destân olur. (Şakâyık Zeyli, 396-397).»

32 «Tab'ı tahmis ve tesdise çesbân idi (Riyâzi, Tezkire, yk. 18a).»; «Binazir tahmis ve tesdisleri ve kasâid ve letâif mecmûalarında letâifine nihâyet yokdur (Vefâyât-ı Bursa, yk. 49b).»; «Kuvve-i şâirânesi muhammes ve müseddeslerinde daha ziyâde görölür (Osmanlı Müellifleri, II, 125).»

33 Göldeste, 457; Osmanlı Müellifleri, II, 125.

34 Cihan Okuyucu, Cinânî Divânının Tenkitli Metni, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1984, s. 118.

35 Türk Şairleri, III, 1020.

36 Carl J. Tornberg, Codices Arabici, Persici et Turcici Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis, Upp. 1849, s. 129, nr. CCXIV.

37 Riyâzü'l-cinân, Üniversite Kütüphanesi, T.Y. 811, yk. 11a-13b.

38 Riyâzü'l-cinân, yk. 80b-81a.

39 Göldeste, 457; Şakâyık Zeyli, 396; Kâtip Çelebi, Fezleke, Üniversite Kütüphanesi, Nr. 1268, c. I, s. 72; Keşfü'z-zünûn, I, 936.

40 Osmanlı Müellifleri, II, 125; Göldeste, 457; M. Râşid, Zübdetü'l-vekâyi der belde-i Bursa, A. Emiri, Tarih 89, yk. 143b.

41 Nakş-ı Hayâl, 176a.

42 Belli başlı nüshaları için bk. Üniversite Kütüphanesi, T.Y. 811, 3659, 4097 (72-b-99a arası); Süleymâniye Kütüphanesi, Esad Efendi 2725, Ayasofya 1833, Lala İsmail 510/2, Hacı Mahmud 3720; Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş 434/1; Ali Emiri, Manzum 1146; Ankara Adnan Ötügen Kütüphanesi, Nr. 1073; Bursa Genel Kitaplığı, 2252; Çorum İl Halk Kütüphanesi, 2257/1; Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, Nr. 5335 (80a-109a arası).

43 Göldeste, 459; Zübdetü'l-vekâyi, 143; Fezleke, I, 73; Fâik Reşad, Eslâf, İstanbul, 1311, s. 75-76.

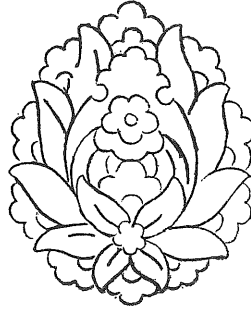
44 Şakâyık Zeyli, 396.

45 Cinânî, Divan, yk. 104b.

46 Fuat Köprülü, «Meddahlar», Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1966, s. 391.

47 Mukaddime için bk. F. Köprülü, a.g.e., dip not 61.

- 48 F. Göprülü, Edebiyat Araştırmaları, s. 390-91.
49 Bk. «Meddah», İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, 1965, c. VII, s. 3489-3490.
50 Edebiyat Araştırmaları, 389, not, 58.
51 Cinâni, Cilâü'l-kulüb, Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi İlâvesi, Nr. 94, yk. 6b-8a.
52 Cilâü'l-kulüb, yk. 8a.
53 Gûldeste, 447.
54 Osmanlı Müellifleri, II, 125.
55 Agâh Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Târîhi, Ankara, 1977, c. I, s. 77-79.
56 Eserin nüshaları için bk. Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi İlâvesi, Nr. 94; Lala İsmail, 510/1; Çorum İl Halk Kütüphanesi, 2217/2; Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R. 831; Ankara Adnan Ötüken Kütüphanesi, Nr. 61; Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları, Nr. 5335 (1b-80-a arası).

Yenileşme, Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Modernleşme,
Tekâmül, Terakkî Hareketleri İçinde
(1800 - 1875) GAZETENİN ROLÜ

Ersin ÖZARSLAN

Giriş :

Dünyânın ilk gazetesi 1605 yılının Mayıs ayında Hollanda'nın Anvers şehrinde yayınlanmıştır. «Nieuwe Tydingen»¹ adını taşıyan bu ilk gazetenin yayıncısı Abraham Verhaeven'in baskı makinasından aldığı ilk nüsha karşısında neler düşündüğünü bilemiyoruz. Belki de, yaptığı işin nelere yol açacağını kestirmekten çok uzaktı.

XVIII. asrın içerisinde düzensizlikten kurtulan gazete, Avrupa ve Amerika'da günlük hâle gelmiş ve cemiyet hayatının mühim unsurları arasına girmiştir.

Gazetenin bize gelişi yabancılar mârifetiyle olmuştur. Bizdeki ilk gazete 1795 te çıkaranların diliyle Fransızca olarak yayınlanan «Bulletin de Nouvelles»tir.² Bunu yabancıların yayımladığı başka gazeteler tâkip eder. Fakat daha ortada Türkçe gazete yoktur.

Türk dili, bir neşir organında ifâde vasıtası olarak, ilk defâ 28 Kasım 1828 de Mısır'da yayımlanan «Vekâyi'ü'l-Misriyye» adlı Arapça - Türkçe bir gazetede yer almıştır. Türkçe'nin sürekli neşriyatta tek başına yer alması ise 1 Kasım 1831 târihinde İstanbul'da devlet mârifetiyle vukû'a gelmiştir.

Bütünöyle Türkçe olarak yayımlanan ilk gazete, 1 Kasım 1831 de İstanbul'da neşrolunan «Takvim-i Vekâyi'»dir. Takvim-i Vekâyi'den dokuz sene sonra, «Ceride-i Havâdis»³ ve yirmi do-

kuz sene sonra da «Tercüman-ı Ahvâl»⁴ neşir hayatına atılmış ve arkasından vilâyet gazeteleri de yayın dünyasına ilk adımlarını atmışlardır.⁵

1875 yılına kadar İstanbul'da yayımlanan diğer gazeteler ise şunlardır :

1. Vekâyi-i Tıbbiye (1850)
2. Tasvir-i Efkâr (1862)
3. Mir'at (1861)
4. Tercüman-ı Şark (1863)
5. Muhbir (1867)
6. Âyine-i Vatan (14.1.1867)
7. İstanbul (1867)
8. Basiret (1869)
9. Hakâyıku'l-Vekâyi (1870)
10. İbret (1871)
11. Bedir (1872)
12. Devir (1872)
13. Hadika (1872)
14. Şafak (1873)
15. Sirac (1873)
16. Vakit (1875)

Bu gazetelere devrin bâzı aydınları tarafından Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde yayımlanan «Hürriyet» (1868) ve «Ulûm» (1870) gazetelerini de dâhil etmemiz mümkündür.⁵

Bu gazetelerden Vekâyi-i Tıbbiye, mesleki bir gazete olup, tabâbetle ilgili neşriyatta bulunmuştur. Bunun dışındakiler siyâset, kültür, san'at, edebiyat, aktüalite ve benzeri konularda geniş ve seviyeli bir neşriyatın tâkipçisi olmuşlardır.

Bu devir gazetelerinin yayıncılarına baktığımızda, bunların devirlerinde bir taraflarıyla gazeteci, bir taraflarıyla siyâsetçi, bir taraflarıyla idâreci (bürokrat), bir başka taraflarıyla da edebiyatçı, san'atkâr ve birer kültür adamı olduklarını görürüz.

Bu devir aydınları, gerek kendi aralarındaki ve gerekse idâreciler ve yönetimle olan siyâsi, edebî, sosyal ve kültürel kavga ve mücadelelerini bu gazeteler vasıtasıyla yürütmüşler ve kamu oyuna aksettirmişlerdir.

Gazeteler, bu devrede, her türlü mücadele ve tebliğin vasıtası, daha doğrusu tecelli zemini olmuşlardır. Bizde gazete, işte bu vasfından dolayı, yenileşme/çağdaşlaşma/batıllaşma/modernleşme/tekâmül (terakki) vb. hareketleri içerisinde âdetâ bir «muharrik güç» rolü oynamış ve bu rolünü hakkı ile ifâ etmiştir.

Memleketimizde, yabancı dille neşrolunan gazeteler, geniş halk topluluklarına hitâp etmedikleri için, bunların tesirleri de doğrudan doğruya, yalnızca yabancı dil bilen Türk aydınları ile sınırlı olmak durumundaydı. Bu tesirin ve dolayısıyla gazetelerin değişme ve gelişmede oynadıkları rolün hangi merkezde olduğunu tesbit etmek ayrı bir çalışma konusudur.

«Takvim-i Vekâyi»den başlamak üzere, Türkçe yayımlanan gazetelerin önce aydınlar üzerinde doğrudan, sonra halk arasında dolaylı olarak siyâsi, içtimâî ve kültürel tesirleri icrâ ettiği ve hattâ bu tesirlerin zamanla bir «zihniyet» değişmesi noktasında kesâfet kazandığı bilinmektedir.⁷ Bu bakımdan Türk cemiyetinin XIX. asırdaki gelişme ve değişmesinde gazetenin tesiri en mühim meselelerden birini teşkil eder.

Bu noktada, gazetenin tesiri veya cemiyetimizin tekâmülündeki rolü, gazete ve gazeteciler cihetinden olmak üzere farklı şekillerde ele alınabilir. Elbette ki «Takvim-i Vekâyi» ile «İbret» veyâ «Tasvir»in tesirleri ve cemiyetin tekâmülündeki rolleri aynı merkezde olmayacaktı. Nitekim, bugün olduğu gibi, o zaman da her gazete, cemiyette değişik sosyo-kültürel ihtiyaçlara cevap veriyor ve buna paralel fonksiyonlar icrâ ediyordu.

Gazetenin bize getirdiği yeniliği ve gelişmedeki rolünü şu kategorilere ayırmak mümkündür :

a. Siyâsi bakımdan :

Anayasa, kânun ve hürriyet fikri bize gazete ile gelen ve siyâsetin dışındaki kalabalık halk topluluklarına aktarılan yenilik unsurlarındandır. Bunun arkasından yönetilenlerin yönetim ve devlet hakkında «imâl-i fikr» ve «beyân-ı efkâr»da bulunmaları düşüncesi,⁸ ilk tanzimat neslinde ifâdesini bulacak ve rejim meselelerinin tartışılmasına zemin hazırlayacaktır. Sonuç-

ta gözetilecek olan gâye ise tektir: Parlâmenter sistem, yâni meşrûtiyet...

b. Sosyal ve kültürel bakımdan :

Ahmet Hamdi Tanpınar, «yeniliğin memleket içinde yerleşme ve gelişmesinde âmil olan şeyler arasında» gazeteye ve gazeteciliğe mühim bir yer verir ve o, «Türk okuyucusunun dünyâ hareketlerine alâka ve merakının» gazete ile başladığını ileri sürer.⁹ Tanpınar, «Ceride-i Havâdis»ten bahsederken, onun «şümüllü olarak “vatan” mefhûmunu» Türk cemiyetine getirmesini de zikreder.

Bunların yanında, gazete bizde, kültür sâhasındaki yenileşme ve değişmenin asıl âmillerinden biridir. «Kitap hâlinde basılan monografik çalışmalar Türkiye’de ancak 1908 den sonra geliştiği için, yüz yıllık Türk kültür târihini ilgilendiren hemen hemen bütün malzemenin gazete ve dergi sayfalarında bulunduğu» hesâba katılınca, basının Türk kültürünün gelişmesindeki rolü ve hizmeti hakkı ile anlaşılır.¹⁰

c. Dil ve edebiyat bakımından :

Basının dil ve edebiyat sâhasındaki rolünü ayrı bir şıkta ele alışımızın sebebi, bu devir çalışmalarının çok mühim bir kısmının «lisan ve edebiyat» meselelerinden müteşekkil olması ve bu noktada önemli gelişme ve değişmelerin yanında, bu yolda bir takım tartışmalar ile yeni yeni şeylerin söylenip yapılmasıdır.¹¹

Bu sâhada bir kere gazetenin —dolayısıyla gazeteciliğin— bizzat kendisi yenidir. Bunun üzerinde tecelli edecek her şey ya yeni, veyâ yeniliğin ve değişmenin emrinde olacaktır. Bu, yeniliğe karşı çıkmak şeklinde bile olsa böyledir.

İlk devir Türkiye basınının «lisan ve edebiyat»ta iki yönlü tesiri söz konusudur: Dilde yeni bir nesir dilinin teşekkülüne zemin hazırlayan basın, edebiyatta da yeni ve batılı edebî türler olan metinli tiyatro, roman ve hikâye, edebî tenkid, fıkra, makâle, röportaj, mülâkat ve benzerlerini irfan hayatımıza kazandırmakta mühim bir rol oynamış ve bu faaliyetin tamâmına tecelli zemini teşkil etmiştir.

Netice :

Bizde yeniliğin, modernleşme veya batılılaşmanın ana dinamiklerinin başında gazete gelir. Çünkü, bizdeki serbest gazeteciliğin ilk nesli, gazeteci olmanın yanında ondan çok daha önce politikacı, sanatkâr ve bürokrat idiler. Sonraki nesillerin bir çok mensûbu da fiilen gazetelerde yetişmiştir. Bu yüzden, bizdeki siyâsi, sosyal ve kültürel gelişmeyi gazeteden ayrı düşünmenin imkânı yoktur. Dışarıya açılma, zihniyet değiştirme, estetik değerlerin ve zevk ölçüsünün mâhiyet değiştirmesi ile güzel sanatlardaki cesur zenginleşmede gazetenin payı oldukça yüksektir. Bizzat gazetenin kendisi, yenilik ve yenileşme unsuru olması hasebiyle, klâsik enforme geleneğini yıkmış ve umûmî efkâr oluşturmadaki haklı yeri ile gelişme ve değişimimizin asıl unsurlarından biri olmuştur.¹²

Dip Notları :

1 a — Korkmaz, Âlemdar; *Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Kökenleri*, Ankara, 1981, s. 88; b — Nermin Abadan; «Gazeteciliğin Gelişme Safhaları», *SBF Dergisi*, c. XVI, s. 1, Ankara, Mart 1961.

2 Korkmaz Âlemdar, a.g.e.

3 Mustafa Nihat Özön, «Yüz Senelik Gazeteciliğimiz», *Ayın Tarihi*, C. XV, s. 46-47, Şubat 1928, Ankara.

4 M. N. Özön, a.g.m., *Ayın Tarihi*, C. XVI, XVII, XVIII, XXV, Mayıs 1928, Temmuz 1928, Ağustos 1928, Nisan 1931, Ankara.

5 M. N. Özön, a.g.m.

6 Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, 3. bs. Ankara, 1979, s. 70; ve Korkmaz Âlemdar, a.g.e.

7 Bernard Lewis; *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 2. bs. Ankara, 1984, s. 74, 135.

8 İbrahim Şinâsi, *Tercüman-ı Ahval*, «Mukaddime», nr. 9, 22 Ekim 1860’dan nakledenler: M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1974, s. 511.

9 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Târihi*, 4. bs. İstanbul, 1976, s. 146-147.

10 Kenan Akyüz; a.g.e., s. 71.

11 Bu mevzuda ilk örnek olmak bakımından «Tasvir» ile «Ruznâme-i Ceride-i Havadis» arasında cereyan eden «Mes’ele-i Mebhusâtü anha» münâkaşası son derece önemlidir. Bk.: A.H. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Târihi*, s. 185, 208, 209, 214, 251, 298 ve Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinin Gelişme ve Sâdeleşme Evreleri*, Ankara, 1972, s. 82 (İlk gazete ve dergiler), 84 (Tanzimat Devrindeki edebi dil), 85 (Nesir dili ve özellikleri).

12 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Târihi*, 4. bs. İstanbul 1976, s. 149-150.

DIYARBAKIR'IN YETİŞTİRDİĞİ ÜNLÜLER

Münir ERTEN*

Târihin en eski şehirlerinden biri olan Diyarbakır, değişik sâhalarda sayıları binleri bulan büyük insanlar yetiştirmiştir. Biz burada daha ziyâde günümüzde tesirleri hâlâ süren fikir ve sanat adamlarından bir kaçı üzerinde duracağız. Bunlardan ilki **Ebü'l-Hasan Seyfüddinü'l-Âmidi'**dir.

Diyarbakır'da 1156'da doğan bu büyük ilim adamı, XII. yüz-yılın dinî konularda otorite sayılabilecek bir şahsiyetidir. Bunu, fıkıh, kelâm, tıp, mantık sâhalarında yazdığı 26 eseriyle de isbatlamıştır. Bağdat, Şam ve Kahire'de zamânın değerli âlimlerinden ders alarak kendini yetiştirmiş ve sözü dinlenen, eserlerine itibar edilen bir şahsiyet hâline gelmiştir. Bu yüzden onu çekemeyenler çıkmışsa da bilgisi sâyesinde takdir edilerek Şam'ın ünlü medreselerinden «**Azîziye Medresesi**»nde on üç yıl müderrislik etmiştir. 1233 yılında Şam'da ölen Âmidi için söylenmiş olan şu söz onun büyüklüğünü pek güzel izah eder : «Âkâidi şek ve şüpheyi, mezâhibi za'fa düşürecek bir zındık gelse, onun karşısına çıkacak Âmidi'den başka kimse bulunmaz. Çünkü bu hususta ehliyet ve kâbiliyet nâmına ne lâzım ise hepsi onda toplanmıştır.»¹

Divan edebiyâtımızın kendisinden sonra gelenleri, bir ölçüde etkilemiş en büyük şâirlerinden biri olan **Nesîmî** de **Âşık Çelebi** ve **Ali Emiri'**ye göre Diyarbakır'lıdır. Doğum târihi bilinmediği gibi âilesi hakkında da tutarlı bir bilgiye sâhip değiliz. Şâirimizin asıl adı **İmâdeddin'**dir. Hurûfî tarikatının kuru-

* Diyarbakır - Dicle Ün. Eğitim Fakültesi Öğr. Görevlisi.

cusu Fazlullah'ın halifesidir. Tahsil derecesi bilinmemekle beraber şiirlerinden geniş bir kültüre sâhip olduğu anlaşılmaktadır.

«Mansur 'Enel-Hak' söyledi
Haktır sözü Hak söyledi»

gibi sözleri yüzünden kardeşi Şah Handan'ın kendisine şeriat duvarından taş koparmamasını öğütlemesi bile onu susturamamış, sonunda da Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür.² Bir divânı, Farsça şiirlerden oluşan bir kitabı ve Hurûfilik'ten bahsedenden (Türkçe-mensur) Mukaddimetü'l-Hakâyık adlı bir eseri vardır.

«Firkatnâme»siyle ünlü Halili'den de bir iki söz etmeden geçemeyeceğiz. XV. yüzyılın başlarında Diyarbakır'da doğan ve tahsilini burada tamamlayan mutasavvıf şâirimiz, bilgisini artırmak üzere İznik şehrine gider. Firkatnâme'yi bu yolculuk sırasında yazmaya başlar. Beşerî aşk mesnevisi gibi görünen fakat aslında tasavvufî olan bu eser Halili'nin en ünlü eseridir. Bir gazelinde divan tertib eylediğini söyleyen şâirimizin divânı henüz bulunamamışsa da eski şiir mecmûalarında bir divan oluşturacak kadar çok şiirleri vardır. Bir muhammesinden bir bend :

«Bunca kim aşkında ben feryâd ü efgân eyledim
Mürg-ı cânı her seher hecrinde nâlân eyledim
Gönlümü zülfün gibi gamdan perişan eyledim
Bilmezem n'oldı günâhım sanasın kan eyledim
Kim beni cevrinle her dem ağladırırsın zâr zâr».³

Türkçemizin 5 ciltlik en eski edebiyat bilgisi kitaplarından birini yazan, bugün Diyarbakır'ın Dağkapı ile Saraykapı arasındaki Bardaklı Mahallesi'nde 1446 da doğan, onun için de Al-Bardak'lı Şeyh Ahmed diye anılan bu zât da şehrimizin yetiştirdiği ünlülerdendir. Ali Emîri, Şeyh Ahmed'in bu değerli eseri için : «Akkoyunlular zamânındaki edebiyâtın bir âyine-i hakikatidir... Şehr-i mezkûrun o târihten daha evvelki Türkçe-siyle, Edebîyât-ı Osmâniye'nin duhûlünden sonra hâsıl olan farka bir mikyas olduğundan, lisânımıza pek büyük taallûk ve münâsebeti vardır.»⁴ der. Ali Emîri, adı «Câmiü'l-Envâü'l-Edebü'l-Fârsi» olan bu eserin edebiyat bilgisi için olduğu kadar, di-

linin de Türkçe'nin gelişimi açısından ne kadar önemli olduğunu belirtir.

Halveti tarikatının bir kolu olan «Gülşenî Tarikatı»nın piri İbrâhîm Gülşenî de Diyarbakır'lıdır. Yaklaşık 1452 - 1455 yıllarında doğmuş, babası Şeyh Muhammed'den ve devrin bilim adamlarından ders almış, Tebriz'e gittiği sırada Halvetî şeyhi Dede Ömer Ruşenî'ye intisab etmiş, onun ölümünden sonra da kendi tarikatını kurmuştur. O devrin siyâsî karışıklığı yüzünden ömrü Diyarbakır, Tebriz, Mısır ve İstanbul'da geçmiştir. Kahire'de 1533 te ölmüştür. Gülşenî hakkında bir doktora tezi hazırlayan Prof. Dr. Tahsin Yazıcı onun Farsça eserlerinde Mevlânâ'nın, Türkçe eserlerinde Yûnus ve Nesîmî'nin etkisinde kalmış olan, devrinin en büyük mutasavvıf şâirlerinden olduğunu belirtmiştir. Eserleri :

- 1 — Mesnevî : 40.000 beyitlik Farsça mesnevî.
- 2 — Farsça Divân : Mevlânâ'nın Divân-ı Kebîr'i ayarındadır.
- 3 — Arapça Divân : Şathiyyât kabilinden şiirleri.
- 4 — Türkçe Divân : Dil açısından önemlidir. 24.000 den fazla beyitlidir.
- 5 — Rûznâme : Türkçe tasavvûfî bir mesnevidir.
- 6 — Kenzü'l-Cevâhir : Farsça olup 7.000 dörtlükten meydana gelmiştir.

Nefeslerinden aldığımız şu iki dörtlük onun mutasavvıflığı, dili ve Yûnus'tan ne kadar etkilendiği konusunda bize fikir verir sanırım :

«Ayrı değil Hak'tan eren
Bulur Hakk'ı gönül soran
Hak'tandurur bu söz inan
Gel hizmet et erenlere
İşkun yüzün eren görer
Gönül virüp candan sever
Dil virmeğe ana iver
Gel hizmet et erenlere»⁵

Diyarbakır'dan yetişen büyük divân şâirlerinden biri de Hâmî-i Âmidî'dir. Asıl adı Ahmed olan Hâmî, 1679 da şehrimizde doğdu. Uzun yıllar eyâlet divân kâtipliği yapmış, önemli olaylara târîh düşürmüş, bilgisi ve güvenilir şahsiyeti ile ün

yapmıştır. Erzurum, Tebriz ve İstanbul'da bulunmuş, devrin ileri gelenlerinden himâye görmüştür. Hâmî-i Âmidî'nin divânı vardır. Onu bir gazelinden üç beyit ve Devâ Hamamî'nin tâtîmirine düşürdüğü târîh beyti ile analım :

«Sür rakîbî ravza-i kûyundan ey hûrî-likâ
Bağ-ı cennettir anı kâfir temâşâlanmasun
Def' kıl cânâ cemâlinden nikâb olsun ayân
Ay yüzün âyinesin görsün mücellâlanmasun
Bûlbûl-i güyâ gibi medh itme Hâmî kaddini
Lâleler nâza gelüp güller mutarrâlanmasun»⁶

«Hüsn-i tâmirin görüp Hâmî dedim târîhini
Sihhat kasteyleyen gelsün Devâ Hammâmına»⁷

1914 te Diyarbakır'da doğan XIX. yüz yılın tanınmış kadın şâirlerinden Sırrı Hanım daha çok divân şiirini örnekleyen manzûmeler yazmış olup, mürettep divân sâhibidir. Diyarbakır'ın tanınmış âilelerinden birine mensup olduğu için özel bir eğitim görmüş, Arapça ve Farsça'yı öğrenmiş o devre kıyasla âilesinin ve çevresinin hür ve ileri görüşlü olmasının bir sonucu olarak kuvvetli bir kültürle ve serbest yetişmiştir. Bir müddet Bağdat'ta da bulunan Sırrı Hanım 1877 yılında İstanbul'da iken ölmüştür. Çocuklarından biri öldüğü zaman cenâzesi başında irticâlen söylediği ünlü mersiyesinin son bendi ile onu analım :

«Salâdır ehl-i aşka cem' olup divânı görsünler
Sarây-ı halvete hükmeyleyen sultânı görsünler
Melâmet hırkasında gizlenen üryânı görsünler
Hele vaktim yok imdi Sırrî-i sûzânı görsünler
Benim gönlüm kızıl gül goncası-veş dopdolu kandır
Açılmak ihtiyâr etmez eğer yüz bin bahâr olsa».

Süleyman Nazif ve Fâik Âlî Ozansoy'un babası, İbrâhim Cehdi'nin torunu Sait Paşa 1832 de Diyarbakır'da doğdu. Öğrenimini tamamladıktan sonra 17 yaşlarında Diyarbakır tahrîrat kaleminde memur olarak göreve başladı. Son derece dürüst, çalışkan, bilgili ve kültürlü idi. Bu yüzden de durmadan yükseldi. Mamuratü'l-Aziz (Elâzığ), Muş, Maraş, Mardin, Siirt mu-tasarıflıklarında bulunmuş, Arapça ve Farsça'dan başka Fran-

sızca'yı öğrenmiş, şiirle, en çok da matematikle meşgul olmuştur. Geniş kültürünün yanı sıra yöneticilikteki bilgi ve kabiliyeti ile temâyüz etmiştir. Eserleri : 1 — **Mirâtü'l-İber** : 10 ciltlik târih eseridir. 2 — **Mirât-ı Sıhhat**. 3 — **Hülâsâ-yı Mantık**. 4 — **Tabsiratü'l-İnsan**. 5 — **Nuhbetü'l-Emsâl**. 6 — **Mizânü'l-Edeb**. 7 — **Divançe-i Eş'âr**. 8 — **İlm-i Hesâb**. 9 — **Encümen-i Şuârâ**. 10 — **Diyarbakir Târihi**. Daha çok hakîmâne şiir yazan Said Paşa'yı bir gazelinden aldığımız iki beyitle yâd edelim :

«Kendim yanarım aşk ile gayre zarârım yok
Ser-tâ-be kadem âteşim ammâ şererim yok
Yâri ararım devrederek hâne-be-hâne
Yâr ise benim hâneme gelmiş haberim yok.»

Şimdi de yaşamayı kitapla birleştirebilmiş ender insanlardan biri olan Ali Emîri Efendi'den kısaca bahsedeceğiz. Hem şâir, hem târihçi, hem edebiyat târihçisi, hepsinden önemlisi, dilimizin incisi **Divân-ı Lûgâti't-Türk'ü** bularak dil ve kültür târihimize çok büyük hizmetleri bulunan büyük bir insandır. 1857'de Diyarbakır'da doğmuştur. Öğrenimine ve şiire küçük denecek bir yaşta başlamış, parlak zekâsı ve kuvvetli hâfızası ile dikkati çekmiştir. Hayâtı memuriyetlerle, şiir yazmakla, kitap toplamakla ve nâdir eserleri kendi el yazısıyla istinsah etmekle geçmiştir. Türk şâirleri, târihi, edebiyâtı ve Diyarbakır'a âit on altı kadar eseri vardır. Tâyin olduğu her yere gider gitmez ilk işi kütüphânesini incelemek, kitap almak ve bulmak olan bu büyük adam, yılmayan bir azim ve maddî imkânsızlıklarla mücâdele ederek edebiyat ve târih mecmûaları çıkarmış, ayrıca, **Milli Tettebbular Encümeni**, **Tasnif-i Vesâik-i Târihiyye Encümeni**, **Târih-i Osmânî Encümeni** üyeliklerinde de bulunmak sûretiyle değeri kelimelerle anlatılamayacak hizmetler ifâ etmiştir. 1923 yılında İstanbul'da öldüğü zaman arkasında bir târih, edebiyat ve kültür hazinesi olan bugün Millet Kütüphânesinin büyük bir bölümünü oluşturan kütüphâne ile araştırmalarını, göz nûru el yazmalarını ve kendisini sonsuza kadar hürmet ve minnetle yâdedeceğimiz **Divân-ı Lûgâti't-Türk'ü** bırakmıştır.

Ziyâ Gökalp'ı daha kısa bir süre önce doğumunun 111. yıl dönümü münâsebetiyle andığımız için burada kısaca ele alacağız. **Gökalp** da Diyarbakır'ın yetiştirdiği büyük insanlardan

biridir. Öğrenimine burada başlamış ve kısmen İstanbul'da Baytar Mektebi'nde devam etmiştir. Bu okulda iken fen bilimleri-ne ve sosyolojiye merak sarmıştır. Daha Diyarbakır'da iken Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızca'yı da öğrendiği için sistemli bir okuma ile bilgi ve kültürünü durmadan artırmıştır. Fikirlerinin olgunlaştığı 1913 - 1918 yılları arasında yaptığı önemli işlerden biri de üniversiteyi branşlara göre düzenleyip yayım imkânlarını geliştirmek olmuştur. Malta sürgününden döndükten sonra, Diyarbakır'da çalışmalarına devam etmiş, gece dersleri vermiş, dernek kurmuş ve mecmûa çıkarmıştır. 1923'te **Te'lif ve Tercüme Encümeni** başkanlığına getirilince Ankara'ya gitti. Yerli ve tercüme bir çok eserin basımını sağladı. Kendisinin **Türk Töresi, Türkçülüğün Esasları** ve **Altın Işık** adlı eserleri de bu sırada yayımlandı. Onun Ankara'da iken üstlendiği en önemli görevlerden biri de liselerin yeniden düzenlenmesini ve müfredâtını hazırlayan bir bakıma maârif şûrâsı olan **Hey'et-i İlmiyye**'yi kurmuş olmasıdır. Bundan sonra İstanbul'a gitmiş ve mecbûren çalışmalarına ara vermiş, rahatsızlığının gittikçe artması sonucu 25 Ekim 1924 te ölmüştür. Ektiği inkılâp tohumları ile yeni Türkiye Cumhûriyeti'ni sağlam temelle-re oturatarak kuran büyük önder Atatürk'e ışık tutmuş, bizi tâ-rih ve milli kültürümüzün şuûruna ulaştırmış olan Ziyâ Gök-alp'ı Türk milleti hiç bir zaman unutmayacaktır.

Büyük milliyetçi, şâir ve yazar **Süleyman Nazif** de 1869 yılında burada doğdu. Babası **Sait Paşa**'nın memuriyetleri dolayısıyla düzenli bir öğrenim görmedi ama babasının ve çevresinin gayretiyle üç dili de öğrendi ve şiir yazmaya başladı. 1895'te Diyarbakır'dan Ermeni meselesi ile ilgili olarak II. Abdülhâmit'e bir telgraf çekti. Önce Musul'a, sonra 1897 de İstanbul'a gitti. Oradan da Paris'e kaçtı. Dönüşünde on iki yıl süreyle Bursa'da görev verilerek ikâmete mecbur edildi. 1909, 1914 yılları arasında Bursa, Kastamonu, Musul, Bağdat, Trabzon vâililiklerinde bulundu. Son derece dürüst ve gerçekçi bir idâreci olduğu için kaypak ve irâde dışı idâreye ayak uyduramayarak ayrıldı ve yazı hayâtına atıldı. Fransız işgal kuvvetleri İstanbul'a girdiği gün yazdığı «**Kara Bir Gün**» adlı makâle onun heyecânını ve yurdunu ne kadar çok sevdiğini gösterir. Bir yıl sonra 1920 de Üniversite konferans salonunda Piyer Loti'yi anma günü yaptığı ünlü hitâbesinde işgal kuvvetlerini yerdği için Malta'ya sü-

rüldü. Yirmi ay sonra Milli Mücadele'nin sona ermesiyle İstanbul'a döndü. Ve yazmaya devam etti. En önemli eserlerini bu son bir-iki yılda yazdı. 1927'de İstanbul'da öldü. Yokluk içinde öldüğünden, cenâzesini Türk Hava Kurumu kaldırmış, mezarını da İstanbul Belediyesi yaptırmıştır. Mezar taşındaki, (biraz sonra kendisinden kısaca bahsedeceğimiz) kardeşi Fâik Âlî'nin bir beyti onu anlatmak bakımından çok anlamlıdır :

«Şimşek mürekkep olmalıydı, yıldırım kalem
Tahrir için kitâbe-i seng-i mezârını».

Şiirden çok nesir yazarı olarak etkili olan Nazif'in otuza yakın eseri vardır. Bunlardan bazıları : Gizli Figanlar, El-Cezire Mektupları, Batarya İle Ateş, Âsitân-ı Târihte, Firâk-ı Irak, Çal Çoban Çal, Malta Geceleri, Hz. İsâ'ya Açık Mektup... gibi. Ayrıca, N. Kemâl, M. Âkif, Fuzûlî, Ziyâ Paşa ile ilgili monografileri vardır.

Câhit Sıtkı Tarancı, üniversitemizde ileride anılacağı için şimdi bir başka Diyarbakırlı şaire geçiyorum.

Süleyman Nazif'in kardeşi şâir Fâik Âlî Ozansoy, Diyarbakır'da 1876'da doğdu. İlk öğrenimini tamamlayıp, askerî rüştiyeye gitti. Burayı da bitirince İstanbul'a giderek Mülkiye'ye girdi. Daha burada öğrenci iken Servet-i Fünûn'da şiirleri yayımlanmaya başlamıştır. Şiirlerinde Hâmid etkisi sezilmekle beraber, Servet-i Fünûn kadrosu içinde Fikret'in etkisinde kalmayan nâdir şâirlerdendir. Çeşitli il ve ilçelerde kaymakamlık ve vâililik yaptıktan sonra en son Dâhiliye Müsteşarlığı'ndan emekli oldu ve öğretmenliği de bırakarak yalnız edebiyatla uğraştı. Oğlu Münis Fâik Ozansoy ile birlikte «Marmara» adlı dergiyi çıkardı. 1950'de Ankara'da öldü ve İstanbul'da Hâmid'in yanına defnedildi. Sekiz kadar eseri vardır. Onun bestelenmiş olan şiirlerinden bir kaç mısra ile ruhunu şâd edelim :

«Yıldızlı semâlardaki haşmet ne güzel şey
Mehtâba dalıp yâr ile sohbet ne güzel şey
Dünyâmızın üstünde bütün ruhlar uyurken
Yıldızların altında ibâdet ne güzel şey
Fânî ve adâvetlere mahşer bu cihanda
Bir bitmeyecek aşk ü muhabbet ne güzel şey
Dünyâda senin âşıkın olmak ne saâdet
Allah ile —hâşâ— bu rekâbet ne güzel şey».

Zamânımızda da, Diyarbakır'a hizmeti geçen pek çok ilim ve kültür adamımız bulunmaktadır. Bunlardan iki tânesine bil-hassa işâret etmek boynumuzun borcudur.

Maddi ve mânevî bütün imkânlarını Diyarbakır'ı tanıtmaya hasretmiş değerli araştırmacı ve yazar avukat Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır'ı kültür ve folklor yönünden araştırıp ortaya koyan şahısların başında gelmektedir. Kendisi hâlen Ankara'da ikâmet etmekte ama gönlü Diyarbakır'dadır. Bu konuşmamızı hazırlarken onun eserlerinden bir hayli faydalandık. Kendisine ne kadar teşekkür edilse azdır.

Diyarbakır'ın yetiştirdiği ve şu anda hayatta olan, derin bilgisinden her zaman istifâde ettiğimiz Abdüssettar Hayâtî Avşar Beyefendi'yi de burada anmadan edemeyeceğiz. Avşar Hoca, kendisini Diyarbakır'a vakfetmiş, gazete çıkarmış, kütüphâne kurmuş, şu anda da Dicle Üniversitesi Tıp Târihi Enstitüsü'nde çalışmalarını sürdürmektedir.

Burada yetişmiş, ilim ve kültür hayatımıza yön vermiş yüzlerce fikir ve sanat adamından sâdece bir kaçını zikredebildik. Arzümüz, diğer illerimizin yetiştirdiği fikir ve sanat adamlarımızın da yeni yetişen genç nesillere örnek olması bakımından tanıtıcı çalışmaların yapılmasıdır.

Dip Notlar :

1 Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, c. 1, s. 13, İst. 1957.

2 *İslâm Ansiklopedisi*, c. 9, s. 206 - 207, İst. 1964.

3 a.g.e., s. 36.

4 Ali Emiri, «Âmid Şehrinin Akkayunlular Zamanındaki Şiir ve İnşâ ve Evzân ve Aruzuna bir nümüne». *Amid-i Sevdâ*, 1909, s. 67.

5 Ş. Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, c. 1, s. 69.

6 Ş. Beysanoğlu, a.g.e., s. 219.

7 Ş. Beysanoğlu, a.g.e., s. 223.

İKİ EDEBİYAT, BİR MOTİF

Halil AÇIKGÖZ

Doç. Dr. Semahat Yüksel tarafından Almanca'dan tercüme edilen **Arthur Schnitzler'in Hikâyelerinden Seçmeler**'ini okurken bir hikâye dikkatimizi çekti. Hikâyenin adı «Bir Saat Daha»dır.¹

Güzel bir tercüme ile dilimize kazandırılan hikâyenin mevzûu kısaca şöyledir :

Son nefesini vermek üzere olan bir kadın vardır. Üç sene dir evlidir. Kocas, baş ucunda beklemektedir ve alıp verdiği nefeslerin, karısının son nefesleri olacağını da bilmektedir. Erkek, pencerede ölüm meleşini fark eder ve ona yalvarır. Üç sene boyunca, karısını ne kadar sevdiğini ona söyleyememiştir ve şimdi karısı için ölüm meleşine «bana bir saatçik daha ver ki, ona bunu söyleyebileyim...» der. Ölüm meleşi, erkeğin bir saatlik ömür talebinin yerine gelebilmesinin, ölümüne bir saat kalmış başka bir insan oğlunun kendi rızası ile bunu verdiğinde gerçekleşeceğini söyler. Erkek ümitlenir ve ölüm meleşinin kanadı altına girerek, bir saatlik ömrü kalan bir insan aramağa başlarlar.

Ormanda gezmeğe çıkmış orta yaşlı bir filozoftan, ömrünün son bir saatini isterler. Ha bir saat önce, ha bir saat sonra... filozof ölecektir. Filozof «âlemin sırrını kesin olarak çözmeyi başarmam, diğer her hangi bir saate nazaran ömrümün bu son satinde çok daha fazla imkân dâhilinde...» diyerek isteği geri çevirir.

Erkek, ölüm meleğinin kanadı altında, bu sefer, hasta yatağında bin bir acı ile kıvranmakta olan bir adama müracaat eder. Hasta adam bütün doktorlara ve ilaçlara baş vurmıştır; ama şehrin en meşhur doktoruna gönderdiği haberle ümitlidir. Belki de iyileşecektir. Ölüm meleğini yanından kovar.

Üçüncü olarak; kör, çok fakir ve çok yaşlı bir kadına baş vururlar. Ölüm meleği ona da bir saat sonra, tek başına, âmâ olduğu için güneşin doğuşunu bile seyretme bahtiyarlığına erişmeden ölüp gideceğini bildirir. Eğer bu ömrü, ihtiyacı olan birine verirse daha isâbetli olacağını anlatmağa çalışır. Âmâ kadın da ömründen bir saati başkasına vermez.

Dördüncü kişi bir idam mahkûmudur. Mahkûm, boğazına ilmik geçirildiği sırada bile nice idam mahkûmunun affedildiği rivâyetini duymuş olduğunu, sehpaye doğru giderken gök yüzünü bir kere daha görmek arzusunda olduğunu bildirerek talebi reddeder.

Beşincisinde genç bir kıza baş vururlar. Kız, biraz önce sevgilisinin kollarında mışıl mışıl uyurken, mutluluktan ölmeği arzû etmiştir. Onun bu içten talebi Tanrı katında kabul edilmiştir ve kız hakikaten bir saat sonra ölecektir. Bu hâl, ölüm meleği tarafından anlatılır ve kalan bu son saatini tıpkı kendisi gibi sevilen, fakat bunu bilmeden bu dünyâdan gidecek olan bir hemcinsine vermesi talep edilir. Diğerlerinde olduğu gibi, talep, kız tarafından da geri çevrilir.

Karısına bir saat daha ömür isteyen erkek, hayal kırıklığına uğrar. Fakat ölüm meleği bir ihtimâlin daha olduğunu söyler. O da, erkeğin kendi ömrüdür. Hem böylece erkek, istikbaldeki zarûret, hastalık ve yalnızlık getirecek günlerden kurtulmuş olacaktır. Buna mukâbil o da hemen ölecektir. Erkek râzı olur. Meleğe teşekkür eder. Erkek, kendisini hemen karısının yanında bulur. Karısına, onu ne kadar devdiğini söylemeğe hazırlanırken, kadının göz kapakları son kere kapanır ve ölür. Erkek «Ölüm meleği, niçin beni aldattın?» diye haykırır. Ölüm meleğinin cevâbı şudur: «Zavallı insan oğlu! Bütün aşkına ve bütün acılarına rağmen, senin gerçek arzularının saklı olduğu kalbinin derinliklerini görme lûtfunun sana verildiğini mi zannediyorsun? Sen, beni bir kere daha göreceksin ve işte o zaman ben sana, bugün benim seni mi, yoksa senin beni mi aldattığını soracağım.»²

Vak'a örgüsünden ve karşılaştığımız, başkasından **ömür talep etme** motifinden anlaşılacağı gibi bu hikâye Türk edebiyatlar bir birlerine asırlarca tesir etmişlerdir. Dolayısıyla bir kimselerin canları normal zamanlarında alınacak şekilde bırakılır.

Medeniyetler, milletler ve edebiyatlar arasında pek çok motif alış-verişinin bulunduğunu biliyoruz. Hele hele büyük edebiyatlar birbirlerine asırlarca tesir etmişlerdir. Dolayısıyla bir edebiyatta rastladığımız bir motife, diğerinde de rastlamamız tabiidir.

Deli Dumrul hikâyesi ile «Bir Saat Daha» arasında, mukâyeseli edebiyatta motif karşılaştırması metodolojisi açısından yapılacak bir araştırmada benzer unsurların yanında pek çok kısmın çakışmadığı görülecektir. Çakışmayan motifleri şu şekilde sıralamak mümkündür :

Deli Dumrul, Azrail ile savaşmak için onun kendi gözüne görünmesini ister. Bir Saat Daha'da, ölüm meleği, kadının canını almak üzere geldiğinde erkeğin gözüne kendiliğinden görünür. Deli Dumrul hikâyesine mukâbil, erkeğin ölüm meleği ile savaşmak gibi bir endişesi yoktur. Azrail, Deli Dumrul eğlenirken onun canını almağa gelmiştir. Deli Dumrul'un, Azrail'i her görüşte görür gözü görmez olur, tutar eli tutmaz olur. Dünyâ âlem Deli Dumrul'un gözüne karanlık gelir.³ Bir Saat Daha'da erkek, ölüm meleği ile karşılaştığında böyle bir hâdise olmaz.⁴ Deli Dumrul, Azrail ile kıyasıya bir savaşa girmek ister ama buna gücünün yetmeyeceğini anlar ve Allah'dan gelen «canı yerine can bulsun, onun canı âzâd olsun» cevâbı ile kendisi ömür talebine çıkar. Ölüm meleği, erkeğin yerine ömür talep eder. Yâni ömür talep ettiği kimseler ile erkek arasında bir aracı durumundadır. Deli Dumrul annesinden ve babasından, kısaca, en yakınlarından ömür talep eder. Ölüm meleğinin aracı olduğu insanlar ile erkeğin ve kadının bir akrabalığı yoktur. Deli Dumrul, nihâyet kendi canını vermekten başka bir çârenin olmadığını yine kendisi anlar. Bir Saat Daha'da ise can verebilecek yegâne kişinin erkeğin kendisinin olduğunu ölüm meleği söyler. Bir Saat Daha'da ömür, kadın için, Deli Dumrul'da ise ömür Deli Dumrul'un kendisi, yâni erkek için talep edilir. Deli Dumrul'da can fedâkârlığında bulunmak isteyen kadındır, Bir Saat Daha'da ise fedâkârlık erkekten gelir. Azrail,

Hak Taâlâ'ya Deli Dumrul ve karısına ömür vermesi için yalvarır. Ölüm meleği, Allah'dan bu iki sevgili için ömür talebinde bulunmaz. Deli Dumrul'da Allah hâdisenin akışına müdâhale eder, bir hikâye kahramanı gibi hikâyeye girer. Bir Saat Daha'da ise ortada Tanrı görülmez. Azrail, Allah'a danışmadan her hangi bir teşebbüste bulunmaz. Ölüm meleği ise, hâdiselerin akışını âdetâ önceden bilir. Deli Dumrul'da oğul için can vermek istemeyen anne ve babanın canı alınır ve Deli Dumrul ile karısının canları bağışlanır. Onların ömürlerine ömür katılır. Bir Saat Daha'da ise, kendilerinden ömür talep edilen kimselerin canları normal zamanlarında alınacak şekilde bırakılır.

Hikâyelerin bitişleri de farklıdır: Deli Dumrul'da beşeri fedâkârlık Allah tarafından mükâfatlandırılır. Bir Saat Daha'da ise fedâkârlık kabul edilmez, insanın bencilliği vurgulanır.

Bütün bunlar da gösteriyor ki; her iki hikâye tıpya tıpına, aynı değildir. Deli Dumrul hikâyesi, bir şifâhi edebiyat mahsûlüdür, Bir Saat Daha ise yazılı edebiyat mahsûlüdür. Ne var ki, yazılı edebiyat, şifâhi edebiyattan dâimâ müteessir olmaktadır. Tesir yönü, umûmiyetle halk edebiyâtından yazılı edebiyata doğrudur. Bir başka mesele de şudur: Dede Korkud hikâyelerinin kaynağı Milât'tan önceki asırlara kadar uzanmaktadır. Buna mukâbil, yazılı edebiyattaki kaynak, yazarının bilgi, kültür ve hayat tecrübeleriyle sınırlanmaktadır. Yazılı edebiyat temsilcisi, an'anevi edebiyat mahsûllerinden zaman zaman istifâde edebilmektedir. Bu noktada akla bir soru gelmektedir: Acaba A. Schnitzler, bizim Dede Korkud hikâyelerini ve yâ en azından Deli Dumrul'u okumuş olabilir mi?

Dede Korkud hikâyeleri, Türk halk edebiyâtı sâhasında çok geniş bir alana yayılmış, muhtelif varyantları olan büyük bir destan yumağı mâhiyetindedir.⁵ Kitapta yer alan hikâyelerin tesirleri ve izleri günümüzde bile yaşamaktadır.⁶ Gerek Tepe Göz'ün, gerek Deli Dumrul'un eski Yunan edebiyâtından Alman efsânelerine kadar uzanan tesirleri bugün artık tesbit edilmiştir.

Bununla birlikte, mühim bir nokta; Von Diez 1815'de Tepe Göz hikâyesini Almanca'da neşrederek Alman okuyucusunun dikkatini Dede Korkud hikâyelerine çekmiştir.⁷ Orhan Şâik Gök-yay'ın bildirdiğine göre, Thedor Nöldeke, Dede Korkud kitabı

nın Dresden yazmasını 1859'da Almanca'ya tercüme etmek maksadıyla kopya etmiş, daha sonra bu malzemeyi 1892'de W. W. Bartold, Strasburg'a geldiğinde ona vererek, W. W. Bartold'un 1894'de eseri neşretmesine zemin hazırlamıştır.⁸

Görüldüğü gibi, Alman halkı ve Almanca okuyup yazanlar bizim Dede Korkud hikâyelerinden veya bazı varyantlarından en azından haberdardır. Azrail ile savaş, canı yerine başkasından can isteme, ömür taleb etme motifleri, eski Yunan, Bizans, Acem, Hind edebiyatlarında değişik vak'a örgüleri ile işlene gelmiş ana motiflerdendir.⁹ XIX. asır Alman edebiyatında, doğu edebiyatlarına gösterilen ilgi, eski devirlere nazaran daha da artmıştır. Dolayısıyla A. Schnitzler, doğrudan doğruya Deli Dumrul hikâyelerinden müteessir olmasa bile, böyle bir motiften, içinde bulunduğu kültür ve medeniyet dairesinin tesiriyle en azından haberdar olmalıdır. Zaten uyguladığı yazı tekniği bakımından A. Schnitzler'e göre ele alınan motifi daha önce işlenmiş olması mühim değildir. Semahat Yüksel, kitabın **Önsöz** kısmında Avusturyalı yazarın hayatı ve yazı tekniği ile ilgili bilgiler vermektedir.

A. Schnitzler, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu zamanında, 15 Mayıs 1862'de Viyana'da dünyaya gelmiştir. O da, babası gibi doktordur. Bir müddet pratisyen hekim olarak çalıştıktan sonra, sinir hastalıkları sahasında ihtisasını tamamlamış, yazdığı sahne eserleri ile meşhur olunca, artık hayatını yazar olarak kazanmağa başlamıştır. 21 Ekim 1931'de Viyana'da ölen yazarın eserleri 1977'de 16 cilt tutarında bir külliyatta toplanmıştır.¹⁰

A. Schnitzler, titiz çalışan bir yazardır. Bilhassa XIX. asır sonlarında ruh hekimliği sahasında meydana gelen gelişmeler «devrin edebiyatına da tesir etmiş, yazarların ve bilhassa mesleği dolayısıyla tıptaki gelişmeleri yakından tâkib eden Schnitzler'in, çevresine ve insanlara bakış açısını çizen faktörlerden biri olmuştur. Her şeyi içinden geldiği gibi ifade etmek veya her şeyin bütününe ve aslına sadık kalarak olduğu gibi anlatma tekniğinden sonra, bu devir edebiyatında, psikolojik problemlerden hareket ederek, bunları dikkatle gözleyip bütün inceliğiyle anlatmaya çalışan yeni bir anlatım tekniği doğmuştur».¹¹ Bu anlatım tekniği içinde A. Schnitzler'in meseleleri ele alış tarzı son derece dikkat çekicidir. Bazı eserlerinde bir iç mo-

nolog ustası olarak karşımıza çıkan yazar, «daha çok, nesnelerin, rûhların ve olayların derinine nüfûz etme gayretinde olduğundan, ... anlatılan şey'den çok, bunun nasıl anlatıldığı(nı) esas» almıştır.¹² Bu üslûb tavrıyledir ki, «çevrenin, eşyânın ve tiplerin uzun uzun tanıtılması yerine, az sayıdaki kişilerin jest, mimik ve ses tonları üzerinde, ustaca sıfat ve fiil kullanımı ile durulmakta ve böylece olay şahıslara bağlanmaktan kurtarılıp, dünyânın her hangi bir yerinde her insanın başına gelebilecek bir üniverselliğe ulaşmaktadır.»¹³

Görüldüğü gibi, A. Schnitzler için vak'adan ziyâde vak'anın nasıl anlatıldığı esas olmaktadır. Dolayısıyla çok işlenmiş bir motif veyâ dünyânın başka edebiyatlarında da görülen bir vak'a, onun eserine mevzû olabilmektedir. Bir Saat Daha'da, Avusturyalı yazarın hayat ve meslek tecrübelerinden gelen unsurları da ihmâl etmemek lâzımdır. O, doktor olduğu için ölüm meleği ile yüz yüze gelmiş pek çok insanla muhakkak karşılaşmıştır. Bu ölümcül hastaların yaşama ümitlerini, eski bir ömür taleb etme motifi ile, okuduğumuz hikâyesinde olduğu gibi, böylece birleştirmiş de olabilir.

İster şifâhî, ister yazılı olsun; esâsen edebiyatlar arasında târihin her devrinde çeşitli alış verişler olmuştur. Türkiye'de mukâyeseli edebiyat çalışmaları daha henüz emekleme çağını yaşamaktadır. Mukâyeseli edebiyat araştırmalarında en mühim yeri motif karşılaştırmaları tutar. Dolayısıyla karşılaştırılacak edebiyatlar için mukâyese edilecek motifler, önceden bir motif lûgatinde toplanmış olmalıdır. Tabiatıyla karşılaştırılacak edebiyatların temas noktaları da ihmâl edilmemelidir: Motiflerin ve eserlerin şifâhî veyâ yazılı edebiyat mahsûlü oluşu, cemiyetler ve kültürler arasındaki irfan alış verişinin mâhiyeti, târihî bağlar vb. münâsebetler, dikkate alınacak başlıca hususları teşkil eder.

Bilindiği kadarıyla, dünyâ târihinde san'at ve edebiyattaki motif akışı, asırlar boyunca doğudan batıya, Asya'dan Avrupa'ya doğru olmuştur. Büyük İskender'in Asya seferi bile, batıdan doğuya, büyük ölçüde bir edebî motif geçişine yol açmıştır. Haçlı seferleriyle dahî, batıdan doğuya yığınlar hâlinde insanlar gelmiş olmasına rağmen, onlarla Türk - İslâm dünyâsına kan ve acıdan başka bir şey gelmemiştir. Halbuki, eski Yunan, Lâtin ve Avrupa edebiyatları, dâimâ doğudan gelen pek

çok motifle asırlarca beslenmiştir. Avrupa edebiyatları, Avrupa dışındaki milletlerin edebiyatlarına ancak sömürgecilik hareketleri başladıktan sonra tesir etmeğe başlamıştır. Onun için Asya menşeli edebiyatlar ile Avrupa edebiyatları arasında yapılacak karşılaştırmalarda bu umûmî çerçeve dâimâ göz önünde bulundurulmalıdır.

Bilhassa eski bir edebiyâtın motifleri kıt'adan kıt'aya, ülkede nülkeye ve devirden devire geçerken çok karmaşık bir manzara çizmektedir. «İsâ'dan binlerce yıl önceki metinlerdeki motiflerin, arada zaman, yer ve kültür farklarına rağmen çok geniş alanlara yayılması, hattâ zamanımıza kadar gelmesi, milletler arasında mevcut kültür ilgileri ve etkilerinden ziyâde, tema ve motiflerdeki millî karakterleri tamamiyle ortadan kaldıran, ancak yürüyüş yolu tesbit edilebilen bir yayılma neticesinde ortaya çıkan, milletler arası bir halk edebiyâtı kültürü ile izâh edilmektedir.»¹⁴ Birbirinden çok farklı dinlere, medeniyet ve kültürlerle mensup insanlar bu ortak motiflerde insanlıklarından bir parça bulmaktadır. Dolayısıyla bu müşterek motifler «çok eski bir târihin aynı coğrafi alanda biriktirmesi mahsûlü olan bir dünyâ kültürünün sonucu olarak, çağ, yer farkı tanımadan edebî yaratmalarda malzeme olarak yer almaktadır. Milletten millete geçerken bâzı edebî şekiller içinde millî ve yerli bir karaktere bürünmekle berâber (Dede - Korkud, Alkestes, Nart lejandlarında olduğu gibi) devirden devire, iklimden iklîme, yoluna devam ederken, ilk çıkış yeri ve yürüyüş yolundaki aldığı vasıfları da kaybederek milletler arası ortak bir kültürün malı hâline gelmişlerdir.»¹⁵ Onun içindir ki, dünyânın büyük edebiyatlarında karşılaştığımız benzer veya aynı motifleri insan muhayyilesini her çağda, her ülkede ve her kıt'ada meşgûl eden birer beşerî hâdise olarak karşılamak gerekmektedir. Adı ister Deli Dumrul hikâyesi, ister Bir Saat Daha, isterse Alkestes olsun; sevdiği bir kimse için canını verme motifi daha nice şifâhî ve yazılı eserlerde karşımıza çıkacaktır.

Yalnız, gözden uzak tutulmaması gerekli mühim bir nokta daha var: İşlenen motif aynı olsa bile, her cemiyetin ve her şahsın motiflere kendisinden kattığı unsurlar vardır ki, o motifleri millî kılan taraf işte bu unsurlar olsa gerek. Türk okuyucusu, Deli Dumrul hikâyesini, Bir Saat Daha'dan belki daha

fazla sevecektir. Fakat A. Schnitzler'in hikâyesini okuduğunda, bu hikâye kendisine pek yabancı gelmeyecektir. İnsanlara ve cemiyetlere bir birlerine yaklaşmalarını ve **irfan alış verişi yapmalarını**¹⁶ emreden İlâhî buyruğun hükmü de belki böylece yerine gelecektir.

Dip Notları :

1 Arthur Schnitzler'in Hikâyelerinden Seçmeler; Tercüme eden : Doç. Dr. Semahat Yüksel, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Mayıs 1983 Ankara, s. 218 - 225.

2 A. Schnitzler : a.g.e., s. 218 - 225.

3 M. Ergin : **Dede Korkut Kitabı**; Milli Eğitim Basımevi, 1000 Temel Eser Nr : 1, 1969 İstanbul, s. 122.

4 Bundan sonraki karşılaştırmalarda Deli Dumrul'dan bahsederken Azrail, Bir Saat Daha'dan bahsederken ölüm meleği tâbiri kullanılacaktır.

5 O.Ş. Gökyay : **Dedem Korkudun Kitabı**; 1973 İstanbul : «Hikâyelerden Yaşamakta Olanlar», s. CDLIII - DLXXVI.

6 O.Ş. Gökyay : a.g.e., s. DLXX - DLXXVI.

7 O.Ş. Gökyay : a.g.e., s. XV. ve DXXXVI.

8 O.Ş. Gökyay : a.g.e., s. XV.

9 O.Ş. Gökyay : a.g.e., s. CCCXXVII - CCCXXVIII ve s. DLXIV - DLXVIII. Azrail ile savaş motifi ile ilgili olarak Alman edebiyatının eski devirlerinde ortaya çıkmış bir eser için bk. Johannes von Saaz : **Der Aemann und der Tod** (Çiftçi ve Azrail), 1400, Insel Verlag Zu Leipzig.

10 Semahat Yüksel : a.g.e., s. 5, 12; B. Batıman : **Alman Edebiyatı**, 1945 İstanbul, s. 174 - 175.

11 S. Yüksel : a.g.e., s. 7.

12 S. Yüksel : a.g.e. s. 8.

13 S. Yüksel : a.g.e., s. 9.

14 T. Alangu : «Türk Masallarında Yunan Etkileri ve Dede Korkut Kitabı Üzerine»; **Türk Dili Aylık Dergi**, nr : 33, 1 Haziran 1954, Ankara, s. 543.

15 T. Alangu : a.g.m., s. 543.

”يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا ۖ وَبَقَائِلَ لِتَعَارَفُوا. ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ۝”
16

(Yâ eyyuhennâsu innâ halaknâkum min zekerin ve unsa ve ce'alnâkum şu'uben ve kabâ'ile lite'ârefû'. İnne ekremekum ind'allahi etkakum İnne'llahe alimun habîrun). «Ey insanlar, biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve sizleri, biri birinizle bilişesiniz (irfan alış verişi yapasınız) diye/topluluklara ve kabilelere ayırdık. Allah indinde sizin en keremliniz, en fazla takvâ sâhibi olanınızdır. Şüphesiz, Allah en iyi bilen ve haberdar olanıdır». Kur'ân-ı Kerim : Hucurat Sûresi, 13. Âyet.

SÜKÛT MEVSİMİ

Güneşi uğurladı bir segâh ezan sesi
Rûhuma hevenk hevenk huzûr devşiren gurûb
Kayboldu, tül tül indi bir sonbahar geces
Son kırmızı çizginin siyâhı öptüğünde
Gönlümde yankılanan bu muhteşem düğünde
Gözlerinde bir sırdı kâinâtın ötesi

Ellerinde çözüldü gönlümün bilmecesi
Ne Leylâ kaldı artık ne Mecnûn ne bekleyiş
Çırpındığım sırların, elimde ferâcesi
Sükût mevsimindeyim susmayı öğrenmişim
«Kız neyleri»nde yanan nefes meğer benmişim
Ve senmişsin kaç yıldır aşkımın tek hecesi

Yılmaz SOYER

SARAYBOSNA - BAŞÇARŞI TOPONOMİSİNDE KULLANILAN İKİ EK

Hasan KOLCU*

Başçarşı, Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'ni (YSFC) oluşturan altı cumhuriyetten biri olan Bosna - Hersek Cumhuriyeti'nin başkenti Sarajevo'dadır. Bu çarşının toponomisinde yer alan kelimeler ya Türkçe veya Türk dili aracılığıyla¹ Sırpça-Hırvatça'ya girmiş kelimelerdir.

Türkler fethettikleri yerlerdeki şehir, kasaba, köy, mahalle ve sokaklara Türk adları vermişlerdir. Böylece, Türk dilinin kelimelerini de gittikleri yerlere (bir çok medeniyet unsuruyla birlikte) taşımışlardır. Bugün, Sırpça-Hırvatça'da bir çok Türkçe kelime vardır.²

Başçarşı toponomisini meydana getiren Abadziluk, Ascılık, Bravadziluk, Cizmedziluk, Curciluk, Kazandziluk, Kujundziluk ve Luledziluk gibi bir çok sokak adlarında, kelime ister Türkçe ister Arapça-Farsça kökenli olsun, Türkçe'nin İsimden İsim Yapma Ekleri'ni almış olarak kullanılmaktadır.

Türkçe'de isimden isim yapan ekler, isim kök ve gövdelelerinden isim yapmak için kullanılan eklerdir. Başçarşı toponomisindeki kelimelerde de görülen -cı, ci, -cu, cü/-cı, -ci, -çu, -çü ile -lık, -lik, -luk, -lük görülen isimden isim yapma eklerinden sadece ikisidir. Bu iki ek, başlangıçtan beri Türkçe'nin belli başlı isimden isim yapma eklerindendir. a

-cı, -ci, -cu, -cü/-cı, -ci, -çu, -çü eklerinin «başlıca fonksiyonu meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapmaktır.»³ Her türlü

* Filozofski Fakultet, Sarajevo.

ismin sonuna getirilerek, onlarla ilgili meslek sıfatları ve uğraşma isimleri yapar: **av-cı, ev-ci, söz-cü; kitap-çı, ekmek-çi, koltuk-çu, süt-çü** misallerinde olduğu gibi. Görülüyor ki bu ekler, meslek sıfat ve isimleri yaparlar.

-lık, -lik, -luk, -lük ekinin ise başlıca fonksiyonu isimlerden; 1. Yer isimleri: **çam-lık, çimen-lik, ot-luk, çöp-lük** gibi, 2. Âlet isimleri: **ağız-lık, diz-lik, yağmur-luk, göz-lük** gibi, 3. Topluluk isimleri: **genç-lik, insan-lık, toplu-luk, Türk-lük** gibi, 4. Mücerret isimler: **Güzel-lik, baba-lık, uyusuk-luk, kötü-lük** ve 5. Sıfat isimleri: **yazar-lık, ince-lik, ucuz-luk, büyük-lük** gibi isimler yapmaktır.

Başçarşı toponomisinde ekin yer isimleri yapma fonksiyonundan yararlanılmıştır. «Bu ekle yapılan yer isimleri yapıldıkları ismin gösterdiği nesnenin bulunduğu yeri ifâde ederler. Bu yer ya o nesne ile doludur, yani o nesnenin çok bulunduğu bir yerdir, veyâ o nesnenin sâdece mekânıdır.»⁴ Ancak bu ek, **-cık, -cik, -cuk, -cük** isimden isim yapma eklerinden sonra getirilmek sûretiyle şahıslarla ilgisi olmayan meslek isimleri yapar. İşte Başçarşı toponomisinde sokaklar, isimlerini genellikle şahısların meslek ve uğraşma alanlarından almıştır. Ancak şahıslarla ilgisiz mücerret meslek isimleri olan bu sokak adları, **-cı, -ci, -cu, -cü/-çı, -çi, -çu, -çü** isimden isim yapma eklerinden sonra getirilen **-lık, -lik, -luk, -lük** isimden isim yapma ekleriyle yapılmıştır.

Başçarşı Toponomisinde Yer Alan Kelimelerin Etimolojisi :

Abadziluk «Abacılık» < Aba-dzi-luk

Aba- : İsim kökü.

-dzi : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

-dzi isimden isim yapma eki, kökün vokaline uygun olarak -dзі (-cı) olması gerekirken, Sırpça-Hırvatça'da bu ek, kök ile vokal uyumu dışında bırakılmıştır. Aynı şekilde mücerret mekân ismi yapan **-lık** eki de vokal uyumu dışında bırakılarak **-luk** yuvarlak vokalli biçimi tercih edilmiştir.

Ascılık «Aşçılık» < As-cı-luk

As- : İsim kökü.

-cı : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

Burada ise durum biraz farklıdır. -cı isimden isim yapma eki kök ile vokal bakımından uyum içersindedir. Ancak kendisinden sonra gelen ve mücerret meslek isimleri yapan ek vokal uyumuna uydurulmamıştır. Ekin düz (-lık) şekli kullanılması gerekirken, yuvarlak şekli (-luk) tercih edilmiştir.

Bravadziluk «Bravacılık» < Brava-dzi-luk

Brava- : İsim kökü.

-dzi : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

Burada da -dzi vokal uyumu dışındadır. Bu ekten sonra gelerek mücerret meslek ismi yapan ekin durumu da aynıdır.

Cizmedziluk «Çizmecilik» < Cizme-dzi-luk

Cizme- : İsim kökü.

-dzi : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

Bu kelimde -dzi vokal bakımından kökün vokali ile uyum içersindedir. Ancak diğer kelimelerde de görüldüğü gibi mekân ismi yapan ekin vokal uyum dışında tutularak, yuvarlak şekli kullanılmıştır.

Curciluk «Kürkçülük» < Cur-ci-luk

Cur- : İsim kökü Türkçe olan «kürk» kelimesi, Sırpça-Hırvatça'da «curak», «kürkçü» ise «curci» şekline sokulmuştur.⁵ Bu takdirde kelimenin kökü «cur-» şeklinde görülmektedir.

-ci : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

Burada -ci isimden isim yapma eki kök ile vokal uyumuna girmemiştir. Ekin düz şekli (-ci) tercih edilmiş, -luk yine vokal uyumu dışında bırakılmıştır.

Kazandziluk «Kazancılık» < Kazan-dzi-luk

Kazan- : İsim kökü.

-dzi : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

Görüldüğü üzere hem -dzi hem de -luk kök ile vokal uyumuna sokulmamıştır.

Kyundziluk «Kuyumculuk» < Kuyun-dzi-luk

Kuyun : İsim kökü.

-dzi : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

Bu kelime de isimden isim yapma ekleri vokal uyumu dışında kullanılmıştır. Ancak burada, dikkatimizi çeken bir özellik daha vardır. Kökün yapısını oluşturan (m) sesi (n)'leştirilmiştir. Yani bir m/n ses değişimi söz konusudur.

Kundurdziluk «Kunduracılık» < Kundur-dzi-luk

Kundur(a) : İsim kökü.

-dzi : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

Bu ekin kökünde de bir ses düşmesi hadisesi vardır. Kökün son sesi (a) düşürülmüştür. İsimden isim yapma ekleri ise vokal uyumu dışında bırakılmıştır.

Luledziluk «Lülecilik» < Lule-dzi-luk

Lule- : İsim kökü.

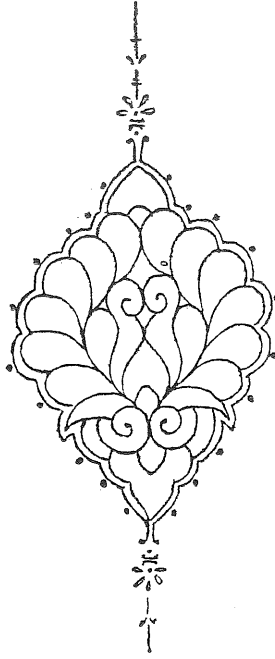
-dzi : İsimden isim yapma eki.

-luk : İsimden isim yapma eki.

Sırpça-Hırvatça'da (ü) sesi bulunmadığı için isim kökünün (ü) vokali (u)'laştırılmıştır. -dzi eki kök ile vokal uyumuna girmiş, ancak -luk yine vokal uyumu dışında kalmıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki, Başçarşı toponomisinde yer alan adlarda : -cı, -ci, -cu, -cü/-çı, -çi, -çu, - çü isimden isim yapma eklerinden yalnız düz vokalliler tercih edilmiştir : -cı, -ci, -çı, -çi. Bunlardan -ci (dzi) kök ile vokal bakımından uyuma girmemiştir. -lık, -lik, -luk, -lük isimden isim yapma eklerinden ise, kökün vokali ne olursa olsun, yalnızca -luk tercih edilmiştir. Bizce bunun sebebi, Sırpça-Hırvatça'da (ü) vokalinin bulunmamasının tesiri yanında, XIV - XV. yüz yıllarda Eski Anadolu Türkçesi'nde yuvarlak vokalli eklerin kullanılmasıdır. Çünkü Baş-

çarşı toponomisini oluşturan kelimeler dışında da bu ek, bazı kelimelerde yuvarlak şekliyle vardır : **Dünya-luk**, **cift-luk**, **cicek-luk**, **civi-luk**, **corba-luk** gibi.

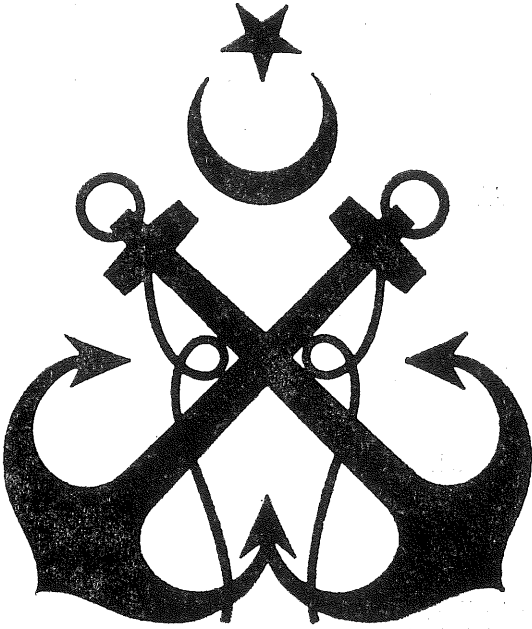
Dip Notları :

- 1 Bu tür kelimelere «turcizmi» (Türksizm) adı verilmektedir.
- 2 Abdullah Skaljić, Turcizmi u Srpkohrvatskom - Hrvatskosrpskom Jezi-ku, Sarajevo 1985.
- 3 Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1977, s. 159-160.
- 4 M. Ergin, a.g.e., s. 158.
- 5 A. Skaljić : a.g.e., s. 200.

DENİZBANK

DENİZCİLİK BANKASI T.A.Ş.

*DENİZ TİCARET FİLOMUZUN
SON YILLARDA GÖSTERMİŞ OLDUĞU
HIZLI GELİŞMEYE SAĞLADIĞI
ÇOK BÜYÜK DESTEK YANINDA,
HER TÜRLÜ BANKACILIK
HİZMETİNİ DE VEREN
BANKADIR...*

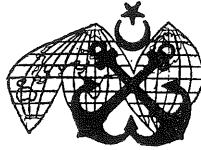

DENİZCİLİK BANKASI T.A.Ş.

Denizde bütün yük taşıma işlerinde biz varız.

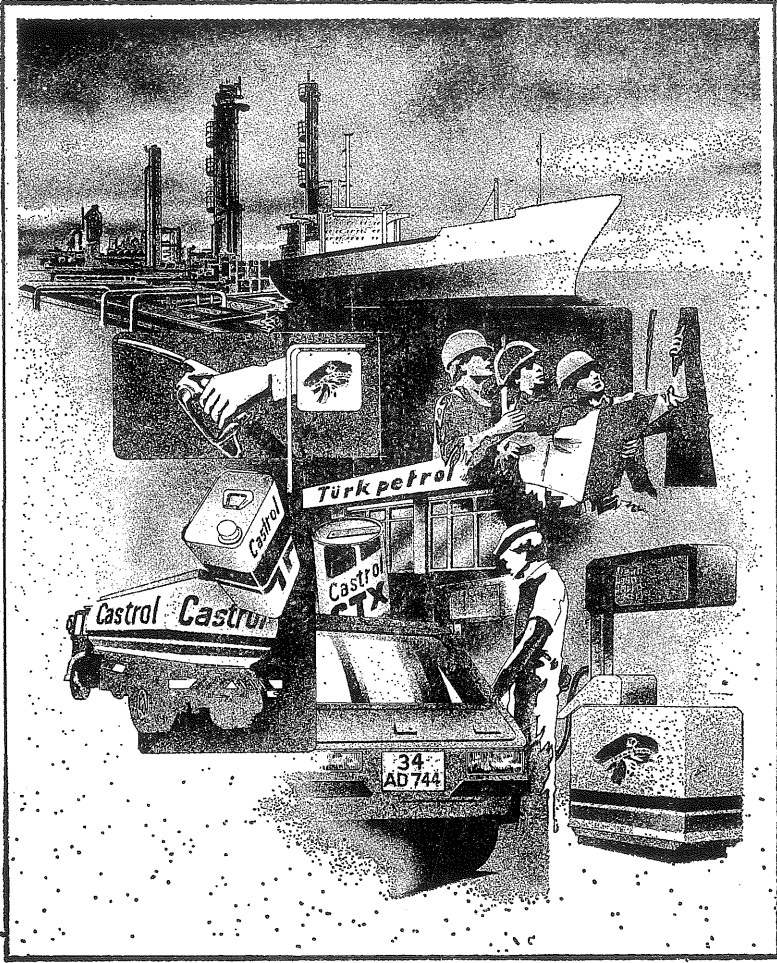
Karşık—Dökme/Cevher
Ham petrol ve ürünleri
Konteyner RO/RO Taahhüğü

D.B. DENİZ NAKLİYATI T.A.Ş.

D.B. Turkish Cargo Lines

Meclisi Mebusan Cad. 93 — 97 Fındıklı—İstanbul—Turkey
Tel: 145 21 20-29 Telex: 24 125 dcar tr.
Telgraf/cable dbcargo: İstanbul

_____ 50 yıldır sizlerle _____

Türkpetrol

ve MADENİ YAĞLAR TÜRK ANONİM ŞİRKETİ

KUBBEALTI NEŞRİYATI

- Kubbealtı Akademi Mecmûası Ciltleri..... 2500 TL.
(Birinci cild hâricinde 15. cilde kadar mevcuttur.)
- Nihad Sâmi BANARLI Külliyyâtı:
 - 1— TÜRKÇENİN SIRLARI (10. Baskı)..... 1400 TL.
 - 2— ŞİİR VE EDEBİYAT SOHBETLERİ I..... 1200 TL.
 - 3— ŞİİR VE EDEBİYAT SOHBETLERİ II..... 1200 TL.
 - 4— TARİH VE TASAVVUF SOHBETLERİ..... 1200 TL.
 - 5— BİR DAĞDAN BİR DAĞA
Nihad Sâmi Banarlı'nın Kaleminden Yahyâ KEMAL..... 1500 TL.
 - 6— KÜLTÜR KÖPRÜSÜ
Süleyman Çelebi'den Mehmet Âkif'e..... 1500 TL.
 - 7— KİTAPLAR VE PORTRELER
Mehmet Âkif'den Günümüze..... 1700 TL.
 - 8—DEVLET VE DEVLET TERBİYESİ..... 1500 TL.
 - 9— İMAN VE YAŞAMA ÜSLÜBU..... 1500 TL.
 - 10— İSTANBUL'A DAİR..... 1200 TL.
- Sâmiha AYVERDİ
HÂTİRALARLA BAŞBAŞA..... 900 TL.
- Fevziye Abdullah TANSEL
İYİ VE DOĞRU YAZMA USÜLLERİ I-II
Kompozisyon-Tashih ve Mürâcaat El Kitabı..... 2500 TL.
İYİ VE DOĞRU YAZMA USÜLLERİ III
Edebiyat-Kompozisyon - İlmi Araştırma ve Metodları..... 2000 TL.
- Prof. Dr. Sabahaddin ZÂİM
ORTA-DOĞU ÜLKELERİ ARASINDA İKTİSÂDÎ
İŞ BİRLİĞİ İMKÂNLARI..... 250 TL.
- Prof. Dr. Ayhan SONGAR
ÇEŞİTLEME..... 2000 TL.
- Muhiddin SERİN
HAT SAN'ATIMIZ..... 2000 TL.
- Prof. Dr. Ömer Fâruk AKÜN
TÜRK DİLİ KARŞISINDA TÜRK MÜNEVVERİ..... 250 TL.
- Ekrem Hakkı AYVERDİ
TÜRK MİMARİSİ VE DÜNYA..... 250 TL.
- Beşir AYVAZOĞLU
Geçmişi Yeniden Kurmak (Basılıyor)